

Др. ХК. 4. 216

А. А. Зубрилин да А. Бауер

К ы з і
к р е с т а н а л ы
к ы п ö д н ы
О В М Ö С

Коміон лөгөдіс А. Сеңісова

982/116

МОСКВА — 1926 ВО

31.4.11

Коми-3

3-1350

А. А. Зубрилин да А. Бауер.

Қызі крестаналы кыпӧдны овмӧс.

Комӧн лӧеӧдӧс А. Деңисова.

МОСКВА — 1926 в.о.

Книга набрана и отпечатана
в 1-ой типо-литографии Цен-
трального Издательства На-
родов СССР. Москва, Шлюзо-
вая набережная, д. № 162
в количестве 2.500 экз.
Главлит № 52.519.

I. Росіјаса да мукöd муывса нарјас.

Кор первојые вескалан Мөскуаö Феврвґнаын олые мортыд—фівөнад он вермы фивујтчыны: мыјыс сені абу! Мыјсө сетые он аdы да кыв. Керкајас ыґыдөе, мичаөе, уна судтаөе; пукталөмаөе улычөн-улычөн. Быдлаын ғырые магазінјас—өшнґјасые рөмпөштан-кодөе. Ывлаын і керкаын өзјө шондї-код електрїчество. Оз ков подөн ветлөдлыны—трамвајјас да автомобилјас сїзі і шыркјалөны, јөзө новлөдлөны. Гөжөмын зорїјас пукталөмаөе ывлавылө: оз, мајбыр, көш-помые ков кіскавны, ва кор колө секі і петө зүлкјөн (понтанөн). Булварјасын нујас ставыс щөщкөртөма—абу-бара, мајбыр, лув-лав. Рытын сени ломтысө пөнарјас. Быдлаын сувтөдалөмаөе памјатнїк-јас. Театрајас кущөм колө, сещөм і ем. Асывсаң асылөз ресторанјасын *) ворсө музыка.

Быдлаө, мајбыр, кі тырмөма. Вала оз ков ылө мунны—кор колө сөмын сур (крант) бергөд: сөсса көт купајтчы керкаад. Лөкань тырөмые оз ков төждыены, сөмын пелөсын сулалан тастїө кіст. Кытчө сөсса сетые лөө аслыд оз ков төждыены.

Паестасөны јортјас бура—быдлун быттө празнїк. Јөз быдлаын жуө—ставыс кытчөкө термасөны.

Мукöd муын карјас оз јона торјавны Мөскуаые—Љеһнґкарые. Сещөм-жө карјас Германїјаын—Берлін, Франтсїјаын—Парїж, Австрїјаын—Вена. Некуйтчө ветлытөм комї мортөс-кө—комї кыв-кынґї некущөм сорнї гөгөрвотөмөс, бостны да нуны первој Мөскуаө, сөсса Мөскуа-кузтаыс новлөдлөм-бөрын нуны Берліно: сїјө оз

*) Ресторан—сојан-јуан, гажөдчанинјас.

вермы пыр гөгөрвонны көні помасе Росіја, пуксе мукөд му.

Мукөд муын пабрік-заводјас Росіјаса пабрік-заводјасые оз-жө јона торјавны. Быдлаын пабрік-завод керкајас јенежөз. Трубајас щыналөны дугдывтөг. Зев јона ызгөны машинајас. Суре пудја мөлөтјас аеныс летчөны і кајөны. Шыпајас аршін пастаөе. Быдлаын ломтыөө електричество. Робочей јортјас зилөс: оз балагуритны мөдамөдыскөд, пыр мыжкө вөчөны.

Росіјаса гырые карјас да пабрік-заводјас оз јона јансавны мукөд муса карјасые да пабрік-заводјасые.

2. Росіјаса да мукөд муывса сиктјас.

Бостны-кө да мукөд муывса карые мунны верст 15—20-сајө сиктө, сиктын олыс морт оз јона јансав карса-серті. Сиктын сені тујјасые жоқ-коқ шылыдөс-жө. Керка-карта сещөм-жө бурөе. Уналаын ем електричество, да-ј ваыд уналаып керка-картаас локтө сурөд-жө.

Јөз олоны бура. Оз сөмын сөд-лок үжөн песыны, јөзкост (общественнөј) оломсө кыпөдөмаөе, пастөдөмаөе сені јона. Крестаналөн емөс сојузјас, чукөрјас —сені велөдчөны аеныс крестана мөда-мөдыслые. Восталөмаөе быдеама пөлөс коперативјас. Муые бостөм торјые өтувтчөмөн вөчөны кокнө повлөдлан көлүј. Лбөдөмаөе сакар вөчан заводјас. Сені севклөые вөчөны сакар. Сакар вөчөм-бөрын коласые оз шыбитчы: сее артмө патөка *) да жом. **) Емөс уна өтувја заводјас, көні јөлыс вөчөны дона рыс да выј. Вина пуан заводјасые і быдеама пөлөсыс ем.

Налөн быдлаті сөстөм да пельк. Гидна-картаад пыригөн оз ков повны лаксөмыс да һајтчөмыс. Жождыс керка

*) Патока—јумов сојантор, вөчөны сакар вөчөм-бөрын.

**) Жом—свекла стружкіеыс сакар вөчөм-бөрын личкөны сојантор мөслы.

жоҗ-код—вөчөма плакаыс либө бетоныс. *) Быд лов-
лөн: мөслөн і вөвлөн аслас оланін, аслас ласні. Кызыслөн
аслас жуан доз. Скөт кор колө секі і вермө жуны сөстөм
міча ва. Скөтыс абу, маҗбыр, міҗан скөт-код. Міҗан; коңөр-
җас, куҗөд јөкмыл-код-өс—ставыс сит да һајт, пыр баксөны
пцыгысла—сөјны корөны. Налөн скөт весалөма, пөт, мелі.
Міҗан мөсҗас-дінө матө он лыет сибөдчыны, лүкыштны да
чужҗыны і лөсөдчөны. Најө скөт-дінө муна-да јурсө һу-
жөдөмөн нулыштас тенө да мелиа виқөдлас те-вылө, мед
нөшта сіјөс малалан. Пырыс-пыр төдчө: најө скөтыс-
көд вөсөтчөны мелиа.

Ошиңулас петан-да керка-гөгөрыс сад. Сетчө град-
җас-вылө пукталөмаөс бысмама-пөлөс зоріҗассө, цвет-
җассө. Вөсөтөны бысмама сикас пуктасҗас.

Сіктаныс емөс ресторанҗас: сетчө јортҗас ветлөны
шојтчыны да мөда-мөдыскөд сорөйтны.

Мыҗ-дінө он кутчөс, сіјө і ем. Колө-кө теныд төдмасны
најө овмөсөн, жуав сөмын көчајиныслыс. Быдтор теныд
сіјө висталас. Висталас уна-ө һаң боетис таво. Колө-кө
петкөдлас јөртөдөыс. Кущөм пөлөс көјдысҗас сылөн ем,
петкөдлас шенҗасыс. Түпыл-код һоңном кукаңсө сөтас
малавны. Порсөсө лөҗас гыҗавны. Висталас кытыс кущөм
скөт һөбөма. Уна-ө дон мынтылөма, кущөм пөрөдаыс—
ставсө висталас. Мыҗөн көсјө мусө куҗөдавны, уна-ө, мыҗ
көсјө көзны—но мыҗ он жуав, сіјө і висталас. Оз бара,
маҗбыр, пов вомҗалөмыс. Висталас кущөм коперативө
пльенө пырөма—унатор висталас. Кывзан-кө сылыс, уна-
тор кутан төдны, велалыштан овмөстө һүөдһныд.

Өні виқөдлам Росіҗаса сиктө. Комі сикт да роч сикт мө-
да-мөдөыс абу ылө мүнөмаөс, җик өткодөс.

* Быд комі морт төдө асыс олөмсө, асыс сиктсө. Тү-
лыс-ар міҗан пыр рөспуттө. Гортыс он лыет петны. Блө-
җык-кө муна-да сөсса і јөрман. Быдлаті ојдөма—ваөн ты-
рөма. Ошиңсаһныд сиктыс тыдалө, һекущөм ју костас абу,

*) Бетон—із торҗас да галҗаҗас ва-һың көтөдөны
да сорлалөны цементөн да ва сора лыаөн.

мунны он сѣбав, њајтысла вѳлѳн њѳ подѳн. Тулысбыд вѳтчысам космѳм, ар воас-да—кынмѳм.

Арнад кынмас еѡа лымјѳн, бара мат—dod-dѳн-њѳ телегаѳн он вермы мунны. Вѳтчысан-вѳтчысан-да і лым-јалас. Бара абу ладнѳ: уна-пѳ і лым сапкѳс—став тужјас тырѳс, ставыс шыбѳл-да тѳпкан лоі. Уна лымјысла бара мат лоі. Колѳ-кѳ ылѳжык кыскасны мунны, da-dѳјас пыр пыкѳѳны кодлы војас мунны: «мун-пѳ те, тејад вѳлыд јонжык». Нажѳткыд ескѳ, дерт, колѳ дај вѳлыс прѳста суладѳ. тѳјтѳмла омѳлѳк вердаса-вѳвнад он лыт петны

ѳш шѳргориса пѳрѳдаыс.

кыскасны-њѳ коллысны ылі тужѳ. Сесса паччѳрад кос-улактѳ і јѳр нажѳткатѳгыд.

Мукѳд му еіктса крестан-њн сеѡѳм њѳктѳ маттѳ оз тѳд. Туј налѳн во-гѳгѳр см. Кор кытчѳ колѳ, секі і вермѳны мунны.

Вѳѳѳдам сесса асланым керка-пыщкѳс олѳмнымѳс. Пыран керкаад—быдлаын њајт. Олам унаѳн—дескыд. ѳшѳјас југавлѳмаѳс: југалѳмѳнјас лѳк рузумјасѳн сујалѳма, лѳбѳ пѳвтурјасѳн тувјалѳма. Тѳвнад ыжыд њѳја-

нагас—ичот ловжастö он кынты, керкаад щöщ лоö пыртны. Чельад і куған—ставыс öтiлаын гудрасöны. Керка пыщкö пырны оз поз—лолыштны һинöмөн. Мијан керка пыщкöс-дорыс мукöд-муывиса крестанінлөн гіднаыс пельжык да лöсыджык. Мијан картајас кущöм? Мöсјас кöзыдысла да шыгысла төв-төв јиткырвизöны. Гөнјас сүвтöмаөе, гыöртöмаөе, пельöс і корёны кöзыдыс пышјыны. Күјöд ставыс камакылö кынмöма. Олам-жö олысјас.

Англијаса поре.

Англичанін локтас роч-муö, вiставлыны кутас асыс олöмёö-да, вежыд петö. Мöсјасыс 70 пудјаөе. Поре 40 пудја. Ыжјас і најö 6—7 пудјаөе. Бур туј-вывтыд вöлыс вермö кыскыны 75 пудјöз, Мöсјасыс лыетöны 300—500 ведра во-гöгöрнас. Америкаын лöсöдöмаөе мöсјас: öтi мöскыс во-гöгöрнас вајö 900 пудјöз, јöv, выјыс чукöрмö 30 пудјöз.

Мијан мöсјас-жö коңöрјас. 20 пудја-кö сiјö зев-һип јон: «кунöм-пö јон мöскыс, јенсыкöд—мед оз вомзас». Ловтö во-гöгöрнас лыетöны 50—60 ведра, 2 пуд выј-кö чукöрмас—зев-һип уна.

Öмöлiк вердаса вöлыд 15-20 пудјыс уна кыскыны оз вермы. Визöдлам кущöм ачыс мијан кöчајыныс. Зумыш-визö—муош-коф. Керкаад пыран, заводитан сөрнитны

өйтөр- да мөдтор. Коңор пыр өтi еорнiө воö: порасө аслас омөл олөм-вылө. Тулыснад мутө нiнөмөн көчны: көйдысые абу. Наньд еорныд оз тырмы. Нөбнытө нiнөм-вылө: нажөтга некытые бостны. Вердас оз тырмы. Мыј-дiнө он күтчые—нiнөм абу.

3. Мыј-вөсна мiјан олөм омөл.

Мыј-вөсна мiјан еiкт сецөма јансалө мукөд муыввса еiктые?

Тажөс-кө јуалан крестанiнчые, сiјө теныд шуас: «муыс-пө мiјан зев еща да омөл». Нөшта шулывлөны: «тулыс-арыс-пө омөл волi-да наньс быдсөн кынмiс-космi».

Мукөд муыввса крестана-дорыс мiјан муыд абу-жө ещажык—сiјө некытчө-жө оз лөсав. Санiјаын быд морт-вылө воö сөмын десатiнажын му.

Статистика-сертi мiјан Комi муын сымынданад быд морт-вылө воö-жө. Нөшта мiјан гижөдас суртөм выл вiз-муыс да еновтөм—ныбiтөм муыс мында. Наньд оз күт артмыны-да, мутө пыр гөртөг-көчтөг еновтасы. Еща му-вылө мiјан Комi муын некыч оз поз норасы: паскөдчыныс, мајбыр, ем местаыс. Абу сы-вөсна мi гөлөс.

Бара шуөны, мувинмыс-пө омөл. Немечјас-сертiыд абу-жө торја омөл.

Пыр норасөны нан артмытөм-вылө. Сiјө i колө төдны: мыј-вөсна наньс омөла артмө?

Мi му ујалам күјiм переменаөн—өтарө көзам нан. Күјөд оз тырмы, му омөла радејтам. Öтарө нан көчөмөн му вынтөммө—изгармө. Күјiм переменаөн ујалiгөн овмос он вермы кыпөдны. Мукөдыс ескө өнөч шуөны: «ајјас-пө да пөлјас күјiм перемена вөбiтлөмаөс да век пот вөлөмаөс».

Сiјөтө ескө сiч: налытө вөлөм күјiм переменаыд түјө, сөмын мiјанлы некытчө оз түј. Со мыј вөсна сiјө: мiјан ајјаслөн-пөлјаслөн көзамү-кынчыс уна вөлөма вiчныс, лудыс ыжыд вөлөма скөтсө вiчны. Скөттө мiјан-сертi ун-жык вөлөм вермөны вiчны. Күјөднад мiјан-сертi күјөдас-евылөма. Наньтө унжык вөлөм муыс вәјө.

Гоҗыг вое-овö codö. Му сы ödjö он вермы codтыны: абу сijö реҗинка, оз нужав нужöдöмөн, оз ловзы наңтупöе-моз. Виҗас лоі гöравны көза-үлö. Скötөн лоі чинтысны.

Скöt гижöд-сертеі—вöв-мöс быд во чинö. Кодлөн војдөр вöлöма вит-квайт мöс да кык кујим вöв, öнi колöма сöмын вöла мöска. Кодлөн вöла мöскаыс вöлöма, öнi скötтöмöе. Вöвтöм олыеҗас јона codöны. Овмöс омöлтчö вое-воö. Вердастöмла скötнад лоі чинтысны. Кујöдыд скötтöгыд оз артмы. Кујöдтöгыд му изгармие—вынтöммие—наң омöла күтис вајны.

Јона омöлтчiс крестаналөн овмöс вердастöмла, еща скötөн олöм-вöсна.

Кујим переменатö ужалигөн көрымтö бостны некытые. Он уна скötтö виҗ иҗаснад да вөр—нур туруннад. Мыјем öнiја скötыс омöла пötöны: цыг-нысö пöt олöны. Муртса коксö кыскалöны, тулыснад пöрны i көсјöны.

Ферт јöзкөд codic i көза му—мутö кокнидҗык вöчны. Сöмын вердасыд важ-сертеі чинi, виҗыд регыдөн оз артмы. Скötтö еща күтим вермыны виҗны. Муыд ез күт кујодассыны. Кыс сесса уна наңыс лöб.

Сек вöли бур кујим переменайд, кор вердаснад озырöе вöлины. Скötтö верман вöли виҗны уна. Му вöли кујодасеö бура. Кујöдтöм муыд наңтö оз вај. Оз туй лок—еща виҗаснад кујим переменайд.

Со мыј-вöсна мијан мужик ныр шкö воöма: немтор нötчыд абу.

Кыҗкö тајö шикеыс колö-жö петны. Колö лөсöдны унҗык вердас да унҗык скöt виҗны күтны.

Оҗиногөн-кө: мыј ем важ виҗыс, оз ков лeҗны тырны. Весавны коло, мед турун петас.

Мöд ногөн-ко: унҗык колö вöдiтны картунел да мөссоркни (корнеплоды). Најö мијан мујас-вылö артмöны јона.

Кожмөднөгөн-кө: Коло босчыны көзны му-вы-
лө бобонан (клевер). Некытчө тујтөм важногса муужа-
лөмесе колө еновтчыны. Колө пондыны көзны му-вылө
турун.

4. Мыјөн омөл кујим перемена.

Ми өни төдам: крестаналөн овмөс омөлтчө пүткылтчө
вердастөмла—скөттөмла, көзаяс омөлөс кујөд тыр-
мытөмла. Војвылын, мијан Көми муын унжыкыслон ас
нан тырмө сөмын рөштвооң. Сы-бөртө олам вајөм на-
нөн.

Виңөдлам уна-ө сесатина *) му-вылө артмө нань му-
көд муын:

- Прантсјааин сесатина му-вылө артмө 70 пуд.
- Шветсјааин.....110 пуд.
- Германіјааин.....113 пуд.
- Белгіјааин.....147 пуд.

Мијан Росіјааин—сөмын 40—50 пуд: Белгіјааин сы-
ыжда муыс-жө бөстөны кујим-мында унжык нань. Сөни
өтө пудыс артмө 14-20 пудјөң. Мијан артмө сөмын 3—4
пуд, буржык воө зев-нын вит-квајт пудјөң.

Сыыс уна кујим переменатө вөдөтөгөн шоча-нын арт-
мывлө. Мукөдыс шөоны: налөн-пө мөсөинмыс бур, сіјөн і
јона наньыс артмө. Мијан-ногөн ужалөмнад мед-бур муыс
ізгармас, нантө оз кут вајны.

Војдөр, кор мукөд муын ужавлөмаөс кујим переменаөи,
нань мијаныс унжык абу-жө вөлөма.

Быдлааин важөн ужавлөмаөс кујим переменаөи.

Мыј-вөсна кујим перемена вөдөтөгөн му ізгармө, омөла
нань вајө?

Виңөдламөј мыј-понда омөлтчө, пүткылтчө овмөс ку-
јим перемена вөдөтөгөн?

Өтөиногөн-кө: ми өтарө көзам нань. Вужјас нань-
лөн жеңыдөс. Высөө мулыс бөстөны сөмын вылысөсө.

*) сесатина лөө 2,100 кв. сажөн (сыв).

Мөд-кө: һаһ вуж мулые кыскө уна вын. Ещә скөт-над вын еүҗны куҗөд оз тырмы.

Сесеа тулыснад скөт виҗам коскөм-вылын. Ва мутө најө јона чорҗөдөны. Тулысын коскөм-вылө быдмө јог. Сіҗө мулые вынсө—васө кыскө вешпөрө. Гөриг-кежлө коскөм јогысла да талалөмысла зев-јона чорҗас, потластөҗые коемас.

Коскөм вөдәтны еіҗ оз туҗ. Му еіҗ вөдәтәгөн шөҗтчыны оз вермы. Сесеа чорыд кос муыд лок гөрјаснад омөла гөрөө. Јога еу көҗдыстө талалөм коскөм-вылад көҗөмнад кые бур һаһсө витчысан. Оз ков вунөдны пөслөвича: «оз му верд—вердө му-вылас быдман торҗыс».

Ещә вердаснад уна скөт он вермы виҗны. Скөттөҗыд му оз куҗөдасеы—ізгармө—вынтөммө.

Став тырмытөм-сүҗсөйтөм му уҗалыелөн куҗим перемена вөдәтөм-вөсна.

Колө шыбәтны важногеа мууҗалөмсө. Колө пондыны (завөдәтны) му уҗавны уна переменаөи. Коскөм вылып скөт виҗөмые колө еновтчыны, сы-пөнда јона ізгармө му.

Сесеа тулысын оз ков гөрны воҗ. Сөкә сөмын мә вермам петны шкые матые.

5. Вермө оз вердны му куҗим переменаөи уҗаләгөн крестаналые семјасө.

Росіјаса республикаын 22 мильон крестанскөј овмөс. 120 мил. морт уҗалө му. Көҗа му 120 мильон десәтина-гөгөр-жө. Быд морт-вылө, еоҗые-вылө воө десәтина көҗа му. Квајт морта семја—сіҗө шөркөдөдөм семја—абу вывти выҗыд һә абу вывти ічөт. Квајт мортлы воас квајт десәтина көҗа му да өтә десәтина ув виҗ.

Рочын виҗдөн гөлөс. Міјан Комі муын јөз олө 200000-гөгөр. Гөрөм му гижөд-сөртә 27500 десәтина. Виҗ 140000 десәтина-гөгөр. Нөшта мјан мыјдта абу гижөд-улын выл-виҗмуыс да еновтөм муыс. Ставсө-кө лыдәдыны, морт-вылө воас 1½ десәтина-гөгөр виҗму.

Арталам уна-ө колө өтi мортлы еojны пöттöч во-гö-гөрөн? Нань шуам 12 пуд, шыдöс 4½ пуд, картупель 27 пуд, jaj 2 пуд да 10 тув: ¼ тувjөн лун-вылö, көнтусе выj 18 тув (пунт), jöv парта сулаөн лун, во-гöгөрөн 18 ведра, поснi пуктас 4½ пуд.

Немтор абу бостöма вывтi уна. Бостöма ставсö шөр-код-дöма.

Öнi сесеа арталам кваjt морта семja-вылö:

Нань.....72 пуд.

Шыдöс.....27 пуд.

Картупель.....162 пуд.

Јaj.....13 пуд 20 тув.

Поснi-пуктас..... 27 пуд.

Көнтусе выj.....2 пуд да 28 тув.

Тамында колö семjалы еojны во-гöгөрөн. Сесеа-öd i скöтыд пöрысмö: кукантортö лöб быдтыштны. Јaj-вылö поретö лöб шөгöдыштны. Налы еojан-жö колö. 10 пуд jaj-вылö-кө поре быдтыны, вогöгөрнад сылы ковмас наньыд пуд 10-гöгөр да картупель пуд 180. Куканыдлы ныас (пыч гудрас)-вылö во-гöгөрнад пуд 8 пановыд мунас. Нöшта-öd i jövтö ковмас сетыштлывлыны iчöt-вывеыс. Лыд-дан-кö—12 ведра мунас.

Вердастöг кукаң оз поз быдтыны: орöм кукаңсыд омöл мөс лöб.

Уналаын выj, шабдi көjдысые да көнтусеые, вöчöны ае-ныс. Аслыд тырмымөн-кө вöчны, 2 пуд-да 28 тувjыд-вылö ковмас 10—12 пуд көjдыс.

Сесеа арталамöj, олыс кваjt морта семja виçй куjим вöла-мөска: öтi вöv да кык мөс. Арталам бара шөркод-дöма вердöмөн. Вöжковнад (суткiнад) 30 тувjөн јур-вылö туруна-içаса ковмас. Куjим вöла-мөскаыдлы чорыд вердас во-гöгөрөн ковмас 810 пуд. Кор вövтö јонжыка летан, лöб-öd i зöртортö сетыштлывлыны. Зөр во-гöгөрнад мунас пуд 15. Лыетiрад мөстö јонжыка лöб радеjтыштны.

Көнi уна шабдi вöдiтöны, выj вöчöм-бöрын бур вердас мөслы колö. Шусö сiјö жмыкөн. Сiјö сöмын ¾ тув i колö 3—4 тув турун местаö.

Арталом-серғи во вужны квайт мортыдлы да скотлы колө:

Ғаһ	82 пуд.
Зөр (вөвлы да кукаһлы)	23 пуд.
Картупель	342 пуд.
Шабди көждыс да көнтүе	12 пуд.
27 пуд шыдөс-вылө	40 пуд.
Посһи пуктас	27 пуд.
Туруһ, ізас	810 пуд.

Кујим переменаһи мутө вөдәтигөн сыыжда запас-жылыс он і лыт думыштны, вөтнад он адрыв, кыс-һин ескө вөмөснад-да.

Өһи вөзөдлам уһа-ө бөстө крестанһиһ кујим перемена ужалігөн квайт дөсағина-сајас муа-вөззәыс?

Пуд көждысыс шуам лоө 5 пуд.

Су *) көзөма 6 пуд. Сетыс лоө — 30 пуд.

Id көзөма 10 пуд. Лоө..... 50 пуд.

Зөр көзөма 2 пуд. Лоө..... 23 пуд.

Картупель ми вөдәтам еща. Овлө сөмыһ 50—60 пуд.

Шабди көждыс да көнтүе зөв-һиһ—1—2 пуд. Туруһ-ізас—440 пуд.

Таблітса петкөдлас уһа-ө мыј оз тырмы.

	Колө	Лоө	Колө	Оз тырмы
Су, id ғаһ-вылө . . .	82 п.	80 п.	—	2 п.
Зөр	23 „	23 „	—	„ „
Картупель	342 „	50 „	—	292 „
Шабди көждыс	12 „	1 „	—	11 „
Id да зөр шыдөс-вылө	40 „	„ „	—	40 „
Вердас: туруһ да ізас	810 „	440 „	—	370 „

*) Су—рузғор.

Кујим переменаһн ужалігөн му оз вермы вајны таые уна. Сојаныһ оз ло тырмөз јөзлы һи скөтлы.

Нөшта-өд тырмытөмеыс уналаһ-на лоө вичмөдны. Колө-өд і налогтө мыштыны, көмасны-пастасны колө аслыһ да челадыдлы. Керка-картатө өтілаті-мөдлаті вылдыһт ны колө. доддыд-телегаыд кіссө—быдлаө сөм колө.

6. Кызі крестанһн абутөмсө тырмөдө.

Сіктын олые мортлы олөм крестанһнлые оз ков виставны, ачыс төдө. Кызі сјјө сүзсөдө-һужөдө абутөмеө воыс-воө мырдөн вујө. Быдлун јажеөјөм-јылыс оз і лыетлы думыштлыны: «абу-пө-өд барін быд лун јajtө сөјны». Бығтө барінлөн унжык вөлі ужыс. Крестанһн мыреас-мыреас-да, пыр вөлі војдөр висталө: «грек» да «віз». Віртө поцјаслөн крестаналы уна лөсөдөма. Быдеама віз-зыс ем: „ыжыдвізид“, „петырвізид“, „арсавізид“ волас-і, серөда-пекһичаад оз поз сөјны ульхунјөн-һи Крестанһн начкыштас кукантортө да ыжтө, јажыс аслыс оз вичмыв. Өөитор-мөдтор колө һөбһны, сөмыд абу—јajtортө лоө вузавны.

Уна һөһпом челаф быдмө сөд һаһ-вылын—јөв жежыдсө омөла адзылө. Комі јортлы і рокыд празһнйк-лунса сөјантор. Шыдөс-вылө һаһ оз вичмы—һөбһны дона. Картупель бөстөмеаһ быдлун өтарө нуөны картупель да щака воө щак. Рөштво-бөрын і картупельыс ічөт көшас воө. Тулыснад і картупельыс оз ло, пыр бабајас норасөһны: картупель-пө көјдыс-вылө ез күт колһны.

Кутан артавны крестанһнлыс муывыд быдтас сөјантө—шөһныд кутө, мыјөн і тырмөдчө, мы і сөјө. Комі аһјас чукөртчасны да пыр висталөһны јона «һщаж» јуөм.

Уж-дырјыд уна крестана сөмјалы лоө вунөдлөһны өбөдтө.

Ыщқан-ыщқан асывбыд зөһ сөмја, сөсөа шөјтчйг-кежө өті котөртас щажнйк пузөдһны. Щаж-пө пузис. Кыһөм вйрмунө сөмалө: һаһасөм-щыдды кіад бөстан һаһтор да

щаж чашка. Пажын-дырји бара «щаж»: Лөвөйд колдөн мөс-кыд лыстынтө: жөвторытө позө туисад боетыштны, да і һаыторытө мавтыштны. Уналөн-өд оз і лыеты, һөпшта ічөтөі-ка жөвөйд оз і вичмы: челадыды колө.

Онөј, коңорјасөј комі аңјасөј, щаж «пытјөдлөј» жона сојөм-бөрын горш космөм-вөсна, сојантөмысла уөін-һыд щаж-вылө. Арһад крестана сојанаөежык: картопел— галанкато быд лун позө пуыштны. Лөв-выыд ескө мјан мөејасөн оз жона вичмы: мыј ем сјјө лоө вузавны рөско-дыд-вылө. Со-кыңи лоө овны крестанһнылы кујим переме-һатө вөд-итөгөн. Тырмытөмсө һужөдһны-суңсөдһны лоө ас-лас щыг-кыһөмсө пыкөмнас да ҳөһвөңа лунһас.

Саус-кө куңцөмкө һрһтча крестанһһөс, көт сөвөа кор-һны пет. Артмытөм во-кежлө һөтчыд һекуңцөм вөңөг абу.

Росөјаһын һөкөн торја бура оз ов крестанһын. Буржыка сөмыһ олөһы сөйбырын да гырые кар-гөгөрыһ. Гырые кар-гөгөрса крестана уңалөһы карас: һажөс оз му верд, вер-дө кар.

7. Кыңи петһы тајө һыкыс?

Кыңкө колө-жө петһы крестаналы тајө һыкыс да бур-жыка овмөдчыһы.

Аграномјас һыр вөсталөһы: колө-пө му һондыһы уңав-һы уһа перемөһөһ.

Важысаң-һһһ уһа перемөһа вөпсө кујим перемөһакөд. Во 600-сајын Италјаһын өткымыһ жортјас вөсталөһы-һһһ вөлі кујим перемөһалыы өмөһлунсө. Нажө сөкө-һһһ вөлі шуөһы: колө-пө шыбитһы кујим перемөһа да һондыһы му уңавһы уһа перемөһөһ. Сөкө-һһһ вөлі һажө гөгөрвоөма-өс му ізгармөмсө.

Аһгөліјаһын һөһ перемөһа лөсөдөмаөс во 300-сајын. Нажө сөкө-һһһ дүгдөмаөс тыртөм коскөм вөд-итөмыс, пө-төмаөс һөһ перемөһа-вылө. Первој воас кутөмаөс көңһы картопел да мөссоркы. Мөд воас сјјө му-вылас—ид-зөр. Ід-зөр-вылас сјјө тулыснас-жө көңөһы бөбөһаң. Којмөд воас сјјө бөбөһаң быдмө ыңкымөһ: ыңкөһы да туруһ

бостоны. Турун пунктөм-бөрын му пырые-пыр небзөдөны да арнас көзөны еу либө шобди. Англіјаын уналаын өнөз тајө көза вежлалөмсө вөбітөны.

Германіјаын 150 во-сајын кујим переменатө вежомәбе квајт перемена-вылө.

Со кушөм важөн-һин мүкөд мүвывса јөз еновтөмаөбе кујим переменатө. Сөмын ми өнөз важногөн мыреам-уҗалам. Сы-вөсна ми сещөм гөлөе на-серті. Сы-вөсна мијан олөм јөна јансалө на-серті. Олөм помалыгыд сјјө кујим переменаыд і ем.

Өні візөдлам мыјөн бур уна переменаыс? Јона-ө овмөс бурмөдө мөссоркһыд да бобөһаһыд?

Уна-ө бур бөстам муыс кујим переменаөн уҗалігөн мијан арталөма, төдам-һин. Кызі лоб шыг кынөмтө пыкһы сјјөс төдам-жө. Сесатінаув муыс вөб сөмын 40—60 пуд еу, ідјыд һөшта еҗа. Сы-местә-кө көзһы картупель воас омөліка 500-600 пуд.

5—6 пуд картупель продналог бөстігад арталөны вөлі пуд һаһкөд өтдөнөн. 5—6 пуд картупель пөтасногнас пуд һаһкөд өткөд. 500—600 пуд картупельыд воҗсаены кутас 100—200 пуд һаһкөд, 40—50 пуд һаһ-пыдһыд. Мөссоркһи сесатіна му-вылад воас 2000 пудјөз. Пөтас-ногыс 10 пуд мөссоркһи пуд һаһкөд өткөдө: өтмоса і артае-сөһы. Сјјөс вөбітөмөн 40—50 пуд һаһтө верман јөткыһы 200 пудјөз. Картупельыдлы да мөссоркһыдлы өз ков торја бур му—быд му-вылө артмөһы. Мутө еновталөм-дорыс да чарла-улад шөдтөм ідтө вөбітөм-дорыс мијан мүјас-вылын важөн-һин вөлі колө вөбітһы уһҗык картупель да мөссоркһи. Кык-кујим-мында ескө вајис бурсө муыд өһіја-серті.

Өні сөсәа візөдлам кушөм бур вајө бобөһаһ?

Аграномјас шуөһы, колө-пө көзһы му-вылад бобөһаһ. Крөстанін агроном-вылад сөралө: лөктөма-пө велөдыс, му-бердад-пө-өд ми сы-дорыс дырҗык-һин уҗалам, төлк-сө јонҗыка төдам. Һаһтөгыд-пө-өд он ов, турунтө-пө өд он еој. Турунтө-кө-пө му-вылад көзан, кытчө сөсәа һаһтө кутан көзһы.

Сіжө-өд бытто сізі і ем.

Ескө кутан-кө јонжыка думайтны да артавны абу сіз. Бобөһаһ туруныд-өд абу һур туруныд—пөтөс. мај-быр. Міча-дырјі пүктөм пүд бобөһаһ турун пөтөс-ногнас $\frac{1}{2}$ пүд, зөркөд өткөс. Му-вылө көзөмөн бобөһаһ турун сесаһа-вылө артмө 250 пүдјөз, бур воө 500 пүдјөз.

Гөрд бобөһаһ.

250 пүд бур бобөһаһ туруныд возсаены кутас 125 пүд һаһкөд.

Му-вылө-кынзі бобөһаһ позө көзны віз-вылө. Косод віз-вылын сесаһа-улө артмө турун 70 пүд-гөгөр. Ојдлан візјас-вылын 100 пүдјөз. Һур віз-вылын 65—85 пүд.

Мукöд муын мөскөс вердöны бобöн-ан турунөн да жмыкөн.

Кызі мі öнi мөс-вылö вiздöдäм, сiздi оз поз вiздöдны. Мөс аслае jлдөн-выjдөн вермас овмөс кыпöдны-паккөдны.

Вiздöдлам куцöм бур сетö бобöн-ан муысы?

Jöнгылjас бобöн-ан вужын.

Кöзäн-кө сесатина му-вылö бобöн-ан да кык во-мыетi став вужсö перjалан да костап, лöв 300 пуд кос кужöд. 300 пуд коскужöд артмö 80 дод ул кужöдые.

Со куцöма бобöн-ан-бöрын кужöдассö му. Сетчö сес-еа кужöдтö оз i ков петкөдны: шабдi-кө кöзäн артмö ку-жöдавтöгыс вывтi бур. Позö кöзны i еу.

Владiмирскöj губернаулын опытноj му-вылö бобöн-ан вöдiтöм-бöрын кöзлöмас вöли еу.

сесатина му-вылö воöма 155 пуд еу. Сени сiжö вонас-

жө кујим переменаон ужалыс крестанаыс десатина-вылыс бостөмаёе сомын 48 пуджөн.

Бобöнаңлөн вужыс куз. Бобöнаң аслыс быдмыныс мулыс вынсö бостö пыдыс, кытчö наң вужыд оз еібав. Бобöнаң му-вылö вылі пластас вужнас чукöртö кујод.

Бобöнаңлөн вужјасас емöе ічөтік јонгылјас. Сіјö јонгылјасыс вермöны мүсö һөбзöдны—кујöдавны.

Турунтö му-вылад көзöмөн, сөрт, муыд наң-улад ещажык колö. Повны ещаыс һинөм. Ыжыд ізгармөм му-сылд һөкушөм полза һі добра-жö. Ічөт ебөса муыс унжык бүрсö ваяс. Ічөт му-вылас јонжыка кутас вичмыны кујöдыс.

Со кымын бур ваяö бобöнаңыд.

Öтi-кö: вердасыд содö, сөкттö унжык кутан вермыны вiзны.

Möd-kö: мөскыд јон да уна јöла лöө.

Kojmöd-kö: аобöнаң вöдiтiгад муыд јона һөбзö да кујöдасөө.

Бобöнаң вöдiттөг мiјан омөлік мујаснад он вермы кышöдны овмөстö. Пыр ужыд кутас вешшөрö вошны, мiјан һөсөм-мыреöмыд пöе із-вылö ва кiстөм-код i лöө. Кытчöз уна перемена огö кутöј вöдiтны, сөтчöз гөл олöмыс огö мынöј, век лöө абутөм да һөссыны.

8. Бобöнаң көзöм, ідралөм-јылыс.

Öтi воö-кö көзан бобöнаң, петас уна во помеа. Бобöнаңыд—уна во помеа быдман турун. Ем уна еікас бобöнаң. Му-вылö гөррд бобöнаңжык көзöны. Гөррд бобöнаң-јылыс i кутам сөрһитны. Сылөн вуж куз: сөјöd iнјасын мүö пырö 10—15 вершөккөз. Ва вермö му-пыщкыс бостны пыдыс, сіјö оз пов i кос поводдасыс. Му-пыщкын ва век унжык выв-сертi. Ыжыд вужеаңыс бобöнаңлөн гөгөрыс мунö зев уна һөснiдiк вужјас. Јонгыл-код-јасыд сіјö һөснiдiк вужјас-вылас i емöе. Сіјö јонгылјасыс сьнöдыс (воздукыс) вермöны кыскыны а з о т. Азоттөг көза быдмыны оз вермы. Јона кујöдалöны мүтö... јонгыл-јасыс да һөснiдiк вужјасыс. Öтi көзаыс бобöнаң бура ваяö ту-

рун кык-кујим во помеа. Бур бостом-кыңзі нөшга і муыд сөкі жона вермө шөйтчыны.

Му, бобөнаң вөдітөм-бөрын, кык-кујим мында наң-тө вайө. Сетчө і шабдіыд вывті бур артмө. Шабдіыд-өд кујөдтөм омөлік мујас-вылад оз јоныд артмыв. Вөјнаөз шабді көзны десатіпа бобөнаң-үвса мусө көртымавлыв-лөны лөлөм 40—80 шајтөн (чөлкөвөјөн) во.

Із (сөтебел) бобөнаңлөн быдмө аршін кузта, бур-жык воө аршінөн-жынјөнөз. Быд кор кујим јукөна. Ку-јимнан јукөныс петөны өті заые (черешок). Корјасые јукөнјасые небыдөе, васөдөе. Зөрізјас бобөнаңлөн чу-көрмөмаөе јурјасө (головкі). Бобөнаң јурјас кельид-горр рөмаөе, небыдөе, јумов көраөе. Корјасые і зөрізјасые өтлаасөмаөе закөд зев омөла—зев труковөе, өдјө гыла-лөны. Сы-вөсна і турун пуктігөн бобөнаңкөд колө вөдіт-чыны кокніджыка. Мед корјасые-јурјасые оз чірјыены. да өти іздыс—заые мед сөмын оз колө турун коестігөн шөч-жыка колө бергөдлыны. Ізид да зайд-кө сөмын гөлас, сјјө омөл вердае лөө: пөтасые турунад корјас да зөрізас.

Бобөнаң көјдыс зев поснідік бөб (аңкыщ) көјдыс сама. Бур чужана көјдыс виж: гулузөб рөмөн пөртмасө. Пудовнаө бобөнаң көјдыс төрө 50 тув-гөгөр. Гөрд рөма чукырөе көјдыс некытчө туйтөм: сјјө омөл чужтөм көј-дыс. Нөбігад лунцө дононжык мынтыны да буржыкөс нөбны. Бобөнаң көјдыс кыс оз көв нөбны, өні емөе ко-перасівјас, сетчө буржыкөс вайөны, сетые і колө нөбны.

Бобөнаң чужө быд му-вылө: зырид лыа-вылө-кыңзі да нур му-вылө-кыңзі. Мед-бура чужө шөркофдөм лыа сора сөјөд му-вылын (сүглінок). Бобөнаң расөјтө бура вөдітөм му: чорыд ежа-вылад оз чуж. Бобөнаң көзтөз ежа гөрөм-бөрын колө көзлыны 2—3-ые су. Су бостөм бөрын му кујөдавны да көзны ід лі зөр, накөд өтщөщ бобөнаң.

Бобөнаң колө көзны тулысын воз, му космытөзые. Сылы чужігас уна ва колө. Кынмөмыс повны нінөм: муө пырөм чужөм бобөнаң көјдыс көздыде оз пов.

Med бобöһаң көһаң воас мұыд оз прөста бур босттөг сулав, һөтчүд бобöһаң аскежас оз көһны. Көһоны тувсов көһакөд лйбө тулыснас-жө еу өһим-вылө: бобöһаң чужаң воас бур мулыс бостөны һаңөһ. Су өһим-вылө көһоны тулысын лым сылөм-бөрын пыр, көр муыс кын-малө-һа. Med му-вылас он вөжав позө көһны кушөмкө кын, сез асылө.

Луннас тувсов шондйыс мүсө сывдас—ваһөдас—һөб-һөдас. Һөбыд ва мүад бобöһаң көһдыс ачыс пырас муас. оз көв гөрһны һи һиновтһны.

Бобöһаң позө көһны тувсов көһакөд: idкөд, зөркөд. Тувсов көһа һиновтөм-бөрын сетчө-жө көһалан бобöһаң көһдыс, сееса мүсө бара һиновтан (агсалан) өһи-кык пөв. Id, зөр чужөм-бөрын мүсө көс повод-һа-дырһи валаһтан, шылөдан чуркаөһ (каток). Со i став бобöһаң көһаыс.

Көһоны бобöһаң ки-помыс; лөһалөһны ичөһиһ чөпөлөһ-чөпөлөһ. Көһөм-бөрын көһдыс көлөмыс оз көв повһны: көлассө позө мөд пөв көһавһны. Med көһаыс өтөеражык лөө, көһоны маһиһаөһ. Маһиһаөһ көһигөһ асылд көкһид-жык даһ ужыс өдјөжык муһө. Med-бур бобöһаң көһаң маһиһаһас вөһөһны Америкаһың, Краун заводың. Һаһө вөли воһһаөһ сулалөһны 25 шаһт. Маһиһаөһ көһигөһ бобöһаң көһдыс 5—10 тувјөһ һесаһиһа-вылө киөһ-сеһы муһө еһа-жык. Маһиһа асеһыс јур-донсө көһдыс вичмөдөһнас регы-дөһ вермө вештыһны: бобöһаң көһдысыд-өд ејө доһа көһдыс. Көһоны бобöһаң чорыд-јура еһурун көһдыскөд еорөһ (һимөһөһөвкә).

Киөһ көһигөһ һесаһиһа-вылө сорөс муһө һуд да 10 тув бобöһаң көһдыс да 1 5 тув чорыд-јура еһурун (һимө-һөһөвкә) көһдыс. Пудовһа еуув му-вылө көвмас 3 тув бобöһаң көһдыс да өһи тув чорыд-јура еһурун көһдыс —4 тув сорөс.

Көһөм-мысөһи бобöһаң оз чуж дыр: вежөһ кык-кујим, мүкөд воас арја вылөжыс. Көһаң воас бобöһаң ыщкыһны оз туж: һырјас мытчысөһны сөһмың 4-5 вершөк сүдта. Һаң

бостом-бөрын петас сизі і колө колны мед мөд во-кежас
жонжыка вужасас. вынсалас: ізаподжа му-вылад төвнас
жонжыка лымжыс пукас. Сіјө бобөнан петассө кутас віз-
ны војтөв көздыс. Мед муыс оз лојсы тулыс-арнад бобө-
нан петас-вылад скөттө оз ков візны. Најө вывті јона
жугөдөны бобөнан петастө.

Боабөантө ышкөны мөд во гөжөмнас. Ышкыны за-
вөсітны колө бобөнан зорізаवны заводітігас. Зорізало
сіјө тувсов Иванлун-гөгөр. Зоріз журлыс рудмөм оз ков
відчыены. Вывті воөм туруныд чорыд лоө: өмөла кутас
өөјны скөтыд, уна кутас өблөд колны.

Көстыны пуктысөгөн бобөнан колө відчысөмөнжык:
өмөжыка бергөдлыны, мед журыс-коржыс оз гылав. Лі-
товкаөн лөбө машинаөн ышкігөн турун үсө лөззөн-лөз-
зөн. Бобөнан лөзјас ышкөм-бөрын оз ков разөдны: лун
кык-күјім мед сизі күјлас.

Кык-күјім лун күјлөдөм-бөрын лөзјассө пыркөдтөг-
разөдтөг колө бергөдлыны мөдар бок-вылас. Сизі бара
күјлөдан лун-мөд. Бур повөд-да-дырјі 3—4 лунөн зев-
бура коемас турун.

Көс турун журавлытөг лөзјасыс пөчө новлыны зорөдө.
Зев лөсыд бобөнан көстыны сырс јылын. Асывја ышкөм-
сө рытнас лі аскі асывнас пөчө вөснідіка да жұжыд-кода
сырсавлыны. Шөндінас да тувсов төвнас турун лун-мө-
дөн сені коемас.

Бура чукөртөм бобөнан турун чөскыд, скөт өөјө, јона
рафөјтө. Вердны-кө сіјө турунөн мөстө—шаң лоө да уна
чөскыд сук јөв кутас вайны, вөвлы зөр ещажык ковмас.

Му-вылын, бобөнан ідралөм-бөрын, пөчө скөт візны:
мөд петасыдлы өмөл некущөмөс оз вөчны, сөмын васөд-
дырјі оз ков лојөдны-а. Первој лунас бобөнан өтава-
вылө мөсјасөс, ыжјасөс дыр-кежө оз ков лөзны: вермасны
дундыны да потны.

Лунвылын, бобөнан өтава-вылын-кө скөт оз візны,
турун ар-кежас вермө быдмыны мөднөв ышкымөн. Сені
көдөны асыс екас көјдыс, сіјө өөјдысыс мјан војвы-

лад оз чуж. Мiјан колѳ кѳзны војвылын быдман бобѳнаѳ кѳјдыс: перымса кѳјдыс. Сiјѳ ѳтi вонад кыкыс ыщкымѳныд оз быдмы: ѳтчыд ыщкымѳн сѳмын быдмѳ, сѳмын турунсѳ уна вајѳ. ѳтчыд пуктѳмнас туруныс овлывлѳ лувывса кыкыс пуктѳм-мындаыс.

десатiна му-вылын турун первоја ыщкан воас овлывлѳ 200—300 пудѳз. Мѳд во тулыснас петас ѳдзiгѳн, мусѳ колѳ јонжыка пiнѳвтны кѳрт пiнаѳн: мед мусѳ небыджык лѳѳ. Турун вуж дојдалѳмыс нiнѳм повны: небыд му-вылад јонжыка петасыс ѳдзас.

Зев ескѳ бур пiнѳвтѳзыс-кѳ сiјѳ му-вылад којалан суперпостат пыз (18—20 пуд десатiна-вылѳ), сетчѳ-жѳ ескѳ бур којавны сымында-кымын-жѳ калiјнѳј сов лi гiпс. Тазтѳ-кѳ вѳѳитны, мѳд воас туруныд первој воас-сертi нѳшта уна воас.

Радејттѳг мѳд воад 150—200 пудјыс унжык оз овлывлы. Којмѳд воас нѳшта чiнѳ. ѳтi му-вылын кујiм во помсаыс дыр бобѳнаѳ вѳѳитны оз туж: бурыс оз во. Мѳдые лi којмѳдые турун пуктѳм-бѳрын мусѳ арнас колѳ гѳрны да мѳд во тулыснас iд лi шабдi кѳзны. Позѳ вѳѳитны i коскѳмѳн да кѳзны сү: сү-улѳ-кѳ ыщкѳм-бѳртi колѳ гѳрны пырыс-пыр, мед мусѳ удiтас небызыны.

ѳтi пѳлѳс кѳзаыс му музѳ. Кѳза колѳ вежлавны щѳкыджыка. Бобѳнаѳ кѳза колѳ лѳсѳдны сiзi, мед ѳтi му-вылѳ кутас вескавны сiјѳ сѳмын 5—6 во-мыетi. Кујiм переменаѳн ужалiгѳн бобѳнаѳ вѳѳитны оз шогмы.

9. Бобѳнаѳ кѳјдыс лѳсѳдѳм-јылыс.

ѳнi крестана бобѳнаѳ кутiсны кѳзны вѳмс-воѳ јонжыка. Бобѳнаѳ кѳјдыс небыс ѳтарѳ содѳ. Војна-дырјi кѳјдыс зiкѳз помаелiс (бырлi). Важѳн војнаѳз Перым губернаса крестана бобѳнаѳ кѳјдыс лѳсѳдѳны вѳлi уна: најѳ i кѳјдыс вузалыејас вѳлины. Војна быд сiкас уж павкѳдiс: сiјѳн щѳц i кѳјдысыс помаелiс.

Мед-возын бобѳнаѳ кѳзны заводiтiгѳн, дерт, кѳјдыс-тѳ лѳѳ небыны. Бѳрѳинас ескѳ сесеа аслыд-мында кѳјдыс-

тө быдён ачыл верман лёёдны-да. Нёбём кёйдысыд код төдас кушём нёпта вескалө—ас лёёдөмыд сїё пырын надежнёжык, оз ков повны чужтөмыс.

Бобёнаң кёйдыс лёёдөмыд абу сїё сера работа, быд му ужалыелөн аслае артмас. Колө сёмын ҳорїзјасё воөдны буржыка. Ҳорїзјас воөдны колө ышкїгад, ічөтїк тор му-вылад колны ышкытөг. Оз ков колны сёмын керкабердса му-вылө да јона кужөда му-вылө: сені туруныс нермө, дыр оз во. Нермөм корвыв мунөм бобёнаңылөп кёйдысыс омөл лөө. Бур кёйдыс артмө лунвыв кое му-вылын. Кёйдыс-вылө поэө колны бобёнаң мед-воқза ышкїгас, поэө і мөд воас. Спасјас-гөгөр бобёнаң јурјас кутасны рудөдны да кок-јылас коемыны. Воөма абу кёйдысыс поэө відлыны кі-костад весалөмөн. Воөм кёйдыс пөлтчөма, вїж гулу-зөб рөмөн пөртмасө. Вотөм кёйдыс оз пөртмас, сёмын вїж рөма. Мїјанла-дорын бобёнаң кёйдыс воө уенеңнө-гөгөр.

Кёйдыс воөм-бөрын бобёнаң ышкыны колө кымөра лунө: јурјасыс мед оз гылавыны. Ышкөм-бөрын улывевеыс сїёс новлыны колө весалөм гумла-вылө да сені і костыны. Кі-кө тырмө, ышкөм-дорыс буржык вундыны чарлаөн ічөтїк колтајасө, да сїз-жө гумла-вылын костыны.

Ареа шондінад-кө оз коемы, поэө костыны патчөр-вылад лїбө рынышад коғнісік жарын. Чорыд жартө бобёнаң кёйдыс оз радејт, сылы колө вывті небыд жар. Чорыд жарын кёйдысыс вермас пөжеыны да ставыс шыкны: чужтөм кёйдыс лөө.

Бобёнаң колтајасөс коетөм-бөрас вартөны вартанөн. Вартеөм-бөрын јурсө ізеыс да кореыс курапөн торјөдны.

Торјөдөм-бөрын јурјасё пожналөны іцөкыд пожјөн. Вартеөм кёйдысыс пож-пырыс петас, вартесытөмыс јурыс-көд колас пожјас. Пожколассө поэө төв-пыр леңны: тыртөм јурјасыс төвзасны ылө, тырајасё чукөртан-да бара вартан да бара пожналан. Быд тув бобёнаң кёйдыс дона, оз ков јогыскөд колны нөтї.

Емөс бобёнаң вартан мащїнајас, поэө вартны сїјөн.

Сөмын сiјö дона да öткөн крестан-иныйд лөсөдны он вермы. Ем-кө һаһ вартан машина поғө вартны сiјөн. Колö сөмын барабансö $\frac{3}{4}$ күчасө мышсаһыс i воҗсаһыс пөвҗасөн түшкавны. Вогсаһн колö лөсөдны сiҗi: вескыдла-дореаһыс мед поғө бобөһаһн јурсө сүҗавны, шуҗгала-дортыс мед вермө петны. Вартсөм-бөрын бобөһаһн јикисө коҗавны колö виҗ-вылө, колас көҗдысыс мед петас турун. Бобөһаһн јикі поғө вердны i скөтлы: пыҗ сорөн-кө гүдралан пореҗас зев расеҗтөны.

Весавны бобөһаһн көҗдыс поғө төлөдөмөн, пожна-лөмөн. Ем-кө төлөдчан машина, лөбө көҗдыс весалан машина, поғө весавны сiјөн. Машинаөн весалгөн ещаҗык пөра мунас да-і сөстөмҗык лөб көҗдысыс.

Бобөһаһн көҗдыс оз быд во öтмында артмы. Мүкөд воас дод бобөһаһн туруныс лөб 2—2 $\frac{1}{4}$ пүдјөз, мүкөд-дырҗыс i 20 тувҗыс оз чукөрмы. Шөркод-дөм воө деса-җина-вылыс, көҗдыс-вылө-кө ставсө колһны, чукөрмө 10—15 пүд көҗдыс, бурҗык воө чукөрмылө 25 пүдјөз. десаҗина мүө көҗдыс муһө 1 пүд. Шөркод-дөм воө сiјö i пүдсыс артмө 10 пүд көҗдыс. Öнi та-сөртi поғө артавны, уһа-ө колö ышкитөҗ колһны, мед көҗдыс лөб мөд во-кеҗө көҗны тырмымөн. Мыҗта таво ышқан, сы-мында-жө-кө көсҗан көҗны, ышкытөҗыс сөмын $\frac{1}{10}$ кол, кыс-мында-кө — $\frac{1}{5}$, сөсҗа оз ков төҗдыһны көҗдыс-вөһна.

10. Кызi куҗим перемена веҗны уһа перемена-вылө.

Куҗим переменаыд јона путкылтө крестаналыс овмөс. Куҗим перемена вөд-итгөн һөмтор абу: турун-һi, һаһ-һi, скөт-һi. Куҗөдтөмысла муыд изгармөма, һаһтө оз ваҗ. Ем пөслөвiҗа: «оз-пө му верд, вердө му-вылас быдман тор-җыс». Сiјөс оз ков вунөдны. Мiҗан муҗас-вылын җыңҗык јог, јөгөыд һаһыд оз артмы. Мүҗикҗас пыр шуөһы—муыд-кө-пө ем, һаһыд лөб һиһ. Абу сiјö сiҗi. Мi öтарө сөдтысам мүөн: виҗас гөрадам, кокеам—һаһ пыр абу. Вых мутө во мөд—коҗмөд вөд-итам, сөсҗа i еновтам һаһ-ваҗтөмла.

Абу ми еща му-вөсна нантөмөс да гөлөс. Муё ог кужој радејтны да-сы-вөсна. Муыдлы-од јона радејтөм-жө колө: бура гөрөм да јона кужодалөмөн. Епца скөттө виңгөн кыс мијанлы уна кужодыс. Вердастөгыд мыјөн скөттө лөбөдан. Кујим переменатө вөдитигөн нөтчид һинөм оз ло: пыр абутөмнас лөө һессыны. Кујим переменаөн ужалигөн бобөһаһ көзһны һекытчө оз поз. Көзһан-кө су өһим-вылад, тувсов көзһатө һекытчө лөө көзһны: idтөг колан. Тувсов көзһакөд-кө көзһан, муыд коскөм-улад оз кол —сүтөг колан. Бобөһан- вөдитһны-кө көсјан, колө возвыс мутө артавны да јукһны сымын пелө, кымын переменаөн көсјан вөдитһны му. Мијан мујас ставыс разы-пелі: өтһла-ын—өтһ, мөдлаын—мөд. Уналаын өһи крестаналөн му-јасыс јуклөма еіктөн-еіктөн. Быд олыселөн став муыс өт-чүкөрып: һосһи мујасө өтлавлөмаөс. Уна переменапозө заводитһны і раз-муөн. Сөмын көзһасө колө јукһны перемена-серһыс. Уна өһи шүөһны, көт-һө ескө заводитан көзһны бобөһаһто, да муыд һаһ-улад оз кол. Сіјі оз ков виңгөд-һны. Сіјі шүө сөмын көдө оз төд бобөһаһлыс бур вәјөмөс. Роч крестана полөһы коскөмтөг колөмыс, һәјө коскөм-вылын виңгөһны скөтсө. Мијан Көһи муын скөттө виңгөһны коскөмтөг вөрыс ыжыд. Уна перемена вылө петигөн став еікт-лы (мерајтһыны) му јукһыны абу һевөһа. Аһсыд мутө да көзһатө быд морт ачыс кужас јукһны һөһпелад, витпелад.

11. Һөл перемена.

Крестана кујим переменаһаһ пыржык бөстөһны һөл переменаө. Кујим перемена-дырјі—id, зөр. Һөл перемена-вылө петигөн арталан став мутө да көзһасө јукан һөл-пелө. Һөл переменаө һетһы заводитан воас тулыһнас $\frac{3}{4}$ су өһим-вылад колө көзһны бобөһаһ көјдыс. Сіјјөн і пунктма лөө һөл переменатө. Му лувсов көзһа-улыс $\frac{3}{4}$ колан коскөм-улө. $\frac{3}{4}$ коскөм-вылас көзһан су. Му һөһта колө $\frac{1}{4}$ су-улыс, $\frac{1}{4}$ тувсов көзһа-улыс да $\frac{1}{4}$ коскөм-улыс. Ставыс сіјө бара лөө $\frac{3}{4}$. Сіјө $\frac{3}{4}$ -вылас көзһан id-зөр. Мөд-восаһ һөл перемена пукөас прамөја: өтһ көзһа-ув лөө

бобöнaн-улын, мöd—кoскöм-улын, кoжмöd—тувсов кöзa-улын, һoльöd—су öзим-улын.

Öнi сöмын кöзaнaд ен соры. Кoскöм-вылö пыр кöзeö су, id-бөртi му кoлöны кoскöм-улö, бобöнaн кык во бoс-тöны турунөн, кoжмöd во-кeжлас сijö гөрöны id-улö. Нoл перемeнa-дырjи бобöнaн кöзeö пыр су öзим-вылö: оз сöмын быд во, во-мыстi. Нoл перемeнa вöдitигөн бобöнaн кyжim во-пoмса кoлны оз пoз. Кoлан-кö кoжмöd во-кeжлö сeсса idтö һeкытчö лö кöзныд.

Вiзöдлöj тaблитса-вылыс кызи кoлö кyжim перемeнaныс петны нoл перемeнaö.

К у ж и м п е р е м e н a.

Кужим перемeнa	Кoскöм.	Су	Id (зöр)
Нoл перe- мeнa-вылö петан воö.	Су бoбö- һaнкöд. Су	Тувсов кöзa	Кoскöм id-улö суулö

К ö н и ш щ ö в с a н o л п е р e м e н a (кöзa вeжлaлöм).

муяс вояс	1 кöзa	3-öd кöзa	2-öd кöзa	4-öd кöзa
1-oj во	Первоj во ыщкан бoбöн.	Id (зöр)	Кoскöм	Су
2-öd во	Mödöd во ыщкан бo- бöнaн	Кoскöм	Су бoбö- һaнкöд	Id (зöр)

мујас војас	ѳра	2-öd көра	3-öd көра	4-öd көра
3-öd во	Тувсов көра	Су	1-вога бо- бөһаһ	Кокөм
4-öd во	Кокөм	Id (зөр)	2-вога бо- бөһаһ	Су бобө- һаһкөд
5-öd во	Су	Кокөм	Id (зөр)	1-вога бобө һаһ
6-öd во	Id (зөр)	Су бобө- һаһкөд	Кокөм	2-вога бобөһаһ
7-öd во	Кокөм	1-вога бо- бөһаһ	Су	Id (зөр)
8-öd во	Су бобө- һаһкөд	2 вога-бо- бөһаһ	Id (зөр)	Кокөм
9-öd во	Первој вога-мозыс-жө.			

Тацөм һол перемена мед-војдөр пондөмөе вөдитны Көһишцев сиктын, Борисоглеб карулын, Ярослав губернаһи, сы вөсна өһөз шүеө көһишщөвса либө жарославса һол переменаһи.

Буржыка-кө виçодлам таблитса-вылө адзам:

1 Нол перемена-вылө петны кујим переменасаһ абуһиһ сещөм сөкыд уж, һекущөм торја мерајтчөм оз ков.

2 Бобөһаһ көрөө су өзим-вылө во-мыеті. Ыщқыны бобөһаһ кык во помса.

3 Өти і сјө-жө му-вылө бобөһаһ воө сөмын вт во-мыеті квајтөд воас.

4 Ваз-серте кӱт наң-улӱ му чини, повны нинӱм: кужӱ-дыс уңжык кутас вичмыны—юнжыка кутас му кужӱдае-сыны дај кык во кутас шӱтчыны.

5 Первој во ыщкӱгӱн бобӱнаң турун чукӱрмӱ уңжык, мӱд воас ещажык

6 Бобӱнаңтӱ во-костасӱн кӱзӱгад, кӱждыс оз ков быд во лӱеӱдны: во-костасӱн-жӱ сӱмын.

Тажӱ нӱль перемена сӱмын ӱтӱӱн абу бур—кык во турун-улад олӱм-бӱрын му картупел-улӱ лоӱ чорыд. Сетчӱ-кӱ ескӱ шабдӱ кӱзӱны лоӱ зев лӱеыд.

12. Кӱкјамыс перемена..

Уналаын вӱдӱтӱны кӱкјамыс перемена. Кӱкјамыс переменаӱн уңалӱгӱн наң-улын да бобӱнаң-улын му лоӱ нӱль перемена-дырјӱ мында-жӱ. Сӱмын кӱкјамыс переменаӱн уңалӱгӱн бобӱнаң кутас кӱзӱсыны быд во, оз во костасӱн.

Мед он сорсы кӱкјамыс перемена-вылӱ петӱгӱн, позӱ воҕас став мутӱ нӱль перемена-моз-жӱ јукны нӱль пелӱ. Нӱльнансӱ сесса бара јукны шӱрӱ, кӱкјамыс і лоӱ.

Кӱкјамыс переменаӱн уңалӱгӱн кӱза вежлалӱм лӱеӱ-дӱгӱн нӱль перемена-дыреа кӱзӱм бобӱнаңсӱ ыщкытӱз, тулыснас $\frac{1}{2}$ еу ӱзӱм-вылас нӱшта кӱзан бобӱнаң. Сетые мӱд вонас турун лоӱ. Арнас колӱм-воаса бобӱнаңсӱ ыщкӱм-бӱрын, му $\frac{1}{2}$ гӱран мӱд-во-кежлӱ id (зӱр)-улӱ. Мӱд жынјыс бара турун-улӱ колӱ.

Мӱд-вонас мујас лоӱны: 1) $\frac{1}{6}$ мӱд воаса турун-улын. 2) id (зӱр)-улын кык му: ӱтӱкыс бобӱнаң-улыс, мӱдыс еу-улыс. 3) $\frac{1}{6}$ колӱм-воаса кӱзӱм турун-улын. 4) еу-улӱ да кӱекӱм-улӱ важ мындаыс колӱ.

Тулыснас $\frac{1}{2}$ еу ӱзӱм-вылӱ бара кӱзӱны бобӱнаң. Кӱжмӱд во-кежӱ кӱзајас пукеасны кӱкјамыс пелӱ: 2-му турун-улын, 2-му id (зӱр)-улын, 2 му кӱекӱм-улын і 2-еу ӱзӱм-улын.

ТАБЛИЦА
нол переменане кокјамыс переменан
петом.

Көнпицевса нол переменан								
1-0j во	Өтөвөсә бобһаң	Ғу	су бобһаңкөд	Id (зөр)	Коккөм			
2-öd во	2-вөсә бобһаң	Id (зөр)	Id (зөр)	1-вөсә бобһаң	Коккөм	су бобһаңкөд	Ғу	
3-öd во	Id (зөр)	Коккөм	2-вөсә бобһаң	Ғу	су бобһаңкөд	1-вөсә бобһаң	Id (зөр)	
4-öd во	Коккөм	Ғу	су бобһаңкөд	id (зөр)	id (зөр)	1-вөсә бобһаң	2-вөсә бобһаң	Коккөм
Вөлөкаламса кокјамыс переменан								

Кокјамыс переменан позө заводитны і кујим переменансан. Секі му выль көза-улын лоө ^{1/3} важ көза-серті. Візөдө таблитса-вылыс кызі колө көзасө вежавны.

ТАБЛИЦА
кујим переменане аң кокјамыс переменан ө
петом.
кујим переменан.

1924 во	Коккөм	Ғу	Id (зөр)	
1925 во	су бобһаң	Ғу	Id (зөр)	Коккөм

К ö к ј а м ы с п е р е м е н а

мујас војас	1-көза	2-көза	3-көза	4-көза	5-көза	6-көза	7-көза	8-көза
1926...	1-вога бобöһаһ	шабdi	id (зöр)	коскöм	коскöм	коскöм	еу	еу бобö- һаһкöд
1927...	2-вога бобöһаһ	коскöм	коскöм	еу бобö- һаһкöд	еу	шабdi	id (зöр)	1-вога бобöһаһ
1928...	шабdi	еу	еу бобö- һаһ.	1-вога бобöһаһ	id (зöр)	коскöм	коскöм	2-вога бобöһаһ
1929...	коскöм	id (зöр)	1-вога бобöһаһ	2-вога бобöһаһ	коскöм	еу	еу бобö- һаһкöд	шабdi
1930...	еу	коскöм	2-вога бобöһаһ	шабdi	еу бобöһ	id (зöр)	1-вога бобöһаһ	коскöм
1931...	id (зöр)	еу бобö- һаһкöд	шабdi	коскöм	1-вога бобöһаһ	коскöм	2-вога бобöһаһ	еу
1932...	коскöм	1-вога бобöһаһ	коскöм	еу	2-вога бобöһаһ	еу бобö- һаһкöд	шабdi	id (зöр)
1933...	еу бобö- һаһкöд	2- вога бобöһаһ	еу	id (зöр)	шабdi	1-вога бобöһаһ	коскöм	коскöм

Тажо көкжамыс перемена көні уна шабді вөдитоны.
Позо көкжамыс перемена вөдитны і шабдітөг.

ТАБЛИЦА

кујим перемена сан Вөлбаламса көкжамыс переменаө петом (шабдітөг).

Кујим перемена.

Көкжамыс переменаө петан воыс воzza вонас	Коскөм		Су	Су бо- бөһан- көд	Id (зөр)
Петан воас	Су	Су бо- бөһан- көд	Id (зөр)	1-воса бөбөһ.	Кос- көм

Көкжамыс перемена

мујас војас	1-көза	2-öd көза	3-öd көта	4-öd көта	5-öd көза	6-öd көта	7-öd көза	8-öd көза
1-öd во	id (зөр)	id (зөр)	1-воса бөбөһан	коскөм	коскөм	2-воса бөбөһ.	су	су бөбө- һанкөд
2-öd во	коскөм	коскөм	2-воса бөбөһан	су	су бөбө- һанкөд	id (зөр)	id (зөр)	1-воса бөбөһан
3-öd во	су	су бөбө- һанкөд	id (зөр)	(зөр) id	1-воса бөбөһан	коскөм	коскөм	1-воса бөбөһан

Көкжамыс перемена

муҗас воҗас	1-көҗа	2-öd көҗа	3-öd көҗа	4-öd көҗа	5-öd көҗа	6-öd көҗа	7-öd көҗа	8-öd көҗа
4-öd во	id (зөр)	1-воҗа бобһаң	коҗкөм	коҗкөм	2-воҗа бобһаң	еу	еу бобһ- һаңкөд	id (зөр)
5-öd во	коҗкөм	2-воҗа бобһаң	еу	еу бобһ- һаңкөд	id (зөр)	id (зөр)	1-воҗа бобһаң	коҗкөм
6-öd во	Ғу боб- һаң.	id (зөр)	(зөр) id	1-воҗа бобһаң	коҗкөм	коҗкөм	2-воҗа бобһаң	еу
7-öd во	1-воҗа бобһаң	коҗкөм	коҗкөм	2-воҗа бобһаң	еу	еу бобһ- һаңкөд	id (зөр)	id (зөр)
8-öd во	2-воҗа бобһаң	Ғу	еу бобһ- һаңкөд	(зөр) id	(зөр) id	1-воҗа бобһаң	коҗкөм	коҗкөм

Тајо көкҗамыс перемена вөд-итгөн: 1) му һаң-улын лөө һол переменаһн уҗалгөн мында-жө: $\frac{1}{4}$ став мүеыд.

2) Өти еу му-вылас быд тулысын көҙһн бобһаң. мөд му-вылас еу аскеҗас быдмө.

3) Ғу-под мөд воас өти мүеыс лөө турун-улын, мөдыс id-улын һи зөр-улын.

4) Бобһаң лөө быд во кык му: өти му-вылас өти воас. мөдас кык воас.

5) Түвсов көҗа-улын быд во-жө кык му: өтикыс еу-под. мөдыс кык воас бобһаң-үвса му. Сijө му-вылас бур вөд-итһи шабди.

Абу бур көкҗамыс переменаыд, мүид уна пелө разалө-да: өти еу му өтилаын вермас лоны, мөдыс мөдлаын.

13. Квајт перемена.

Зев кокниd кујим переменасањ петны квајт перемена-вылө. Мутө сөмын быд көзаув јук кык-пелө, квајт-і лоө. Квајт переменаои ужалігөн көза вежалөм позө лөсөдны уна-ногөн.

Позө ташөмөс: 1) коекөм, 2) коекөм-вылө су, 3) су бөрүтi картупел да мөсеркнi, 4) картупел да мөсеркнi-бөрын id (зөр). Сiјö тулыснас-жө id (зөр)-вылас көзан бобөһаһ. Му кык-во оло бобөһаһ-улын. Кык-воса бобөһаһ ышкөм бөрын вөдiтөһны коекөмөн. Коекөм-в ылө бара су.

Кујим переменасањ квајт переменаö петігөн кушөмкө тулысын сөмын 1/2 тувсов көза (id, зөр)-вылад көз бобөһаһ. Сені мөд воас лоө турун. Мөд во тулыснас 1/2 тувсов көза-вылас бара көзөһны бобөһаһ, мөд жын тувсов көза-ув му-вылас пуктөһны картупел да мөсеркнi. Кој-мөд вонас 1/2 тувсов көза-вылас бара көзөһны бобөһаһ. (Сiјö вонас војдөр воса көзөм бобөһаһјасыс: отікыс лоө өтi воса, мөдыс кык-воса. Н-олөд воас кујим перемена-һысdдi пуксаас квајт перемена.

Виқөдлөј таблітса-вылыс:

ТАБЛІТСА

3-ім переменасањ б перемена-вылө петөм картупел да мөсеркнi вөдiтөмөн.

Кујим перемена.

1-ја вежны заводитан воас	Кокөм	Су	id	зөр бобөһаһ-көд
2-өд воас	Су	картупел да мөсеркнi	id бобөһаһ-көд	1-воса бобөһаһ
3-өд воас	картупел да мөсеркнi	id бобөһаһ-көд	1-воса бобөһаһ	2-воса бобөһаһ

Квајт переменна

мујас војас	1-кѳа	2-ѳд кѳа	3-ѳд кѳа	4-ѳд кѳа	5-ѳд кѳа	6-ѳд кѳа
1-ѳд во	id бобѳ- нан-кѳд	1-воѳа бобѳнан	еу	2-воѳа бобѳнан	картуп. да мѳс- соркнѳ	коѳкѳм
2-ѳд во	1-воѳа бобѳнан	2-воѳа бобѳнан	картупе. да мѳс- сорк.	коѳкѳм	id (зѳр) бобѳнан- кѳд	еу
3-ѳд во	2-воѳа бобѳнан	коѳкѳм	id (зѳр) бобѳнан- кѳд	еу	1-воѳа бобѳнан	картуп. да мѳс- соркнѳ
4-ѳд во	коѳкѳм	еу	1-воѳа бобѳнан	картуп. да мѳс- соркнѳ	2-воѳа бобѳнан	id (зѳр) бобѳнан- кѳд
5-ѳд во	еу	картупе. да мѳс- сорк.	2-воѳа бобѳнан	id (зѳр) бобѳнан	коѳкѳм	1-воѳа бобѳнан
6-ѳд во	картупе. да мѳс- соркнѳ	id (зѳр) бобѳнан- кѳд	коѳкѳм	1-воѳа бобѳнан	еу	2-воѳа бобѳнан
7-ѳд во	Первој воѳа-мозыс-жѳ.					

Мед он сорѳы кѳа велалѳгѳн, тајѳ квајт переменна ужалѳгѳн оз ков вунѳдны: бобѳнан кѳзѳѳ шыр тувѳов кѳзакѳд, нѳтчѳд оз еу ѳѳим-вѳлѳ. Кык-воѳа турун ыщ-

кѳм-
воѳо
ѳутѳ
вѳлѳ
вѳлѳ
лы.
туру
зѳвѳ
пере
тајѳ
тајѳ
жѳв-
Сек
јас-
вѳж.
тулѳ
Кык
мѳд
лоѳ.
шѳм
Кос
кѳз
кѳз
боб
кѳн

көм-бөрын боббһаһ-увеа му гөрөһи коекөм-улө. Кык-
воые дыр му боббһаһ-улө оз ков колны, переменаыс
зугеас.

Тажө квайт перемена вөдһитөһ:

1) Коекөм век кык во боббһаһ-уһын вөдһитөм му-
вылын. Боббһаһ-бөрын му кујөдавтаг су вајө бурөс.

2) Кујөд петкөдөһи id-улө да картушел-улө

3) Картушел да мөсеоркһи вөдһитөм-бөрын сiјө му-
вылын id (зөр) артмө сөстөм, јөгтөм да јон.

4) Квайт перемена вөдһитөһ чүкөрмө уна вердас скөт-
лы. Быд во боббһаһ ыцкөһи кык му-вылыс: сетые уна
турун чүкөрмө. Нөһшта турун-кыңзi мөсеоркһиыд лөб. Сiјө
зев бур сојантор мөслы. Уна-скөт вiңыс-јаслы тащөм квайт
переменаыд вывти бур.

Һаһ-улад муыд еща қолө да сiјөһ сөмын абу бур
тажө перемена. Су-уһын лөб сөмын став муыд. Бур
тажө перемена уна муа олыс-јаслы да кор һаһ донтөмжык
јөв-выј-серти, һаһ-дөрыс-кө скөтыс уңжык докодыт вөб.
Секi јөв-выј вузалөм сөм-вылө поңө һаһтө һөбһи. Кар-
јас-бердса олыс-јас таңi i вөчөһи.

Квайт перемена шабдi вөдһитөһөн.

Көһи уна вөдһитөһи шабдi, квайт перемена-дырјi көңа
вежлалөм лөсөдөһи со кыңz:

Коекөм. Коекөм-бөрын су. Сiјө су өңим-вылө
тулыснас көңөһи боббһаһ. Му олө боббһаһ-уһын кык во.
Кык воса боббһаһ турун ыцкөм-бөрын му һөбзөдөһи да
мөд воас сетчө көңөһи шабдi. Шабдi-бөртi сөсса id-уһын
лөб.

Кујим переменаһаһ тајө квайт переменаө петiгөһ, ку-
щөмкө тулысын 1/2 су өңим-вылас колө көңһи боббһаһ.
Коекөм-вылас, кодөс вө.пi колөма тулыснас,^{1,2}-вылас
көңөһи шабдi. Мөд-жыһсө коекөмөһ вөдһитөһи да арнас
көңөһи су. Мөд тулыснас сiјө су өңим-вылас көңөһи
боббһаһ. Id лөб су-уһыс петөм му-вылын, боббһаһсө
көһи абу вө.пi көңөма.

б-бд көңа
коекөм
су
да мөс-
оркһи
көд
боббһаһ-
көд
боббһаһ
боббһаһ
боббһаһ
меца
увсов
ыщ-

Кожмод воас кујим переменаые цуксае квајт перемена лучкі.

Тази көза вежлалігон бобонан век көзөо еу өзим-вы-лө, оз воцзаыс-моз іdköd.

ТАБЛИЦА

3-м переменаые 6 перемена-выло петом
(уна шабді вöдітігон).

Кујим перемена.

1-ој веж-ны заво-дїтан во-ас	еу бо-ббннн-кöd	еу	Коекөм		id (зөр)	
2-öd во	1-воса боббннн	id(зөр)	еу бо-ббннн-кöd	шабді	Коекөм	
мед-бөр-ја вежан воас	2-воса боббннн	коекөм	1-воса боббннн	id (зөр)	еу боббнн.	шабді

Квајт перемена.

мујас војас	1-көза	2-öd көза	3-öd көза	4-öd көза	5-öd көза	6-öd көза
1-ој во	шабді	еу боббннннннн	1-воса боббннннннн	коекөм	1-воса боббннннннн	id (зөр)
2-öd во	id (зөр)	1-воса боббннннннн	шабді	еу боббннннннн	2-воса боббннннннн	коекөм

еремена

җим-вы-

етөм

әр)

өм

шабди

6-öd köza

(зөр)

коекөм

муҗас воҗас	1-көза	2-öd köza	3-öd köza	4-öd köza	5-öd köza	6-öd köza
3-öd во	коекөм	2-вога боббһаң	id (зөр)	1-вога боббһаң	шабди	еу бобб-һаңкөд
4-öd во	еу боббһ-көд	шабди	коекөм	2-вога боббһаң	id (зөр)	1-вога боббһаң
5-öd во	1-вога боббһаң	id (зөр)	еу бобб-һаңкөд	шабди	коекөм	2-вога боббһаң
6-öd во	2-вога боббһаң	коекөм	1-вога боббһаң	id (зөр)	еу бобб-һаңкөд	шабди
7-öd во	Первој вога-мозыс					

Квајт перемена уҗалигөн:

1) Боббһаң вөдитөм-бөрын, арсаңыс-кө гөрны му, шабди-үлө лоө вывти бур. Сижө му-вылын шабди артмө небыд му-вылын дорыс буржык. Сижөн тајө көза вежладөм-сө вөдитөны көни уна шабди вөдитөны.

2) Өти і сижө-жө му-вылө шабди көза вескалө сөмын 6 во-мыкчи. сыр-коласнад шабдиөн мулыс јона вын кыкөмыс повны нинөмла. Кујим переменатө уҗалигөн-өд шабдилен мулыс вынсө кыкөмыд јона төдчө-а.

3) Сөмын һаң-үлад еша лоө муыд да сижө абу бур. Бара ^{1/6} став муыс. Нөшта боббһаңыд шоча вескавны

пондас му-вылад: сөмын нол во-мыети витод во-вылас. Боббонаң көзагыс-кө му уна во косталас, боббонаң омөла кутас артмыны.

Вит перемена.

Кујим переменасаң вужны вит переменао квајтө-серті сөкыджык. Крестан-инлөн ас-кежас агроном отсавтот одва-кө і артмас. Оні агрономјас уна, најо му ужалылы овмөс кыпөдны отсаломыс сөм бөстөны, сы-вылын кы-нөмсө вердөны. Крестан-инлөн ем-кө јуалан-висталан-тор-јас колө агрономөс корны да сылыс лүчкі јуасны. Агро-ном висталас кызі-мыј буржыка ужавны му-гөгөр. Сіз-жө-і көсјан-кө му ужавны заводитны вит переменаоңи, колө корны агрономөс: Мед сјјө локтас да јукас мујастө кызі буржык.

Вит перемена-вылө петигөн му колө јукны вит пелө. Став муыд-кө кык десатина колө јукны таці: 1) су-улө $\frac{2}{3}$ десатина. 2) Тувсов көза-улө (ид, зөр, картупель, шабди, мөсеоркни) $\frac{1}{3}$ десатина. 3) боббонаң-улын кык му: $\frac{1}{3}$ да $\frac{2}{3}$ десатина—ставыс $\frac{2}{3}$ десатина. 4) Коскөм-улын $\frac{1}{3}$ десатина-жө. Быд во жын су өзім-вылас көзөны боббонаң. Мөд жын-вылас су-бөрті мөд онас пуктөны картупель да мөсеоркни да мөс-морков. Емөс крестана-пыцкып септөм јөз, коді мөсеоркнилыс бур вајөмсө оз төд. Најө полөны ыжыд места зајмитны мөсеоркни да картупель-улад. Полан-кө-өд позө жын-вылас цуктыны мөсеоркнитө да картупельтө, мөд жын-вылас позө көзны ид. Мөсеоркни да картупель вөдитөм-бөрын. сјјө му-вылө колө көзны до-нажык көза: шабди-лі, ид-лі, вика-лі, позө і зөр. Сјјө көзасө вөдитан сени кык во. Отчид көзөм боббонаңыс-турун бостан кык во-жө. Којмөд онас кыкнан жынјыс: боббонаң-үвса да шабди-үвса лөоны тувсов көза-улын. Көні вөлі шабди, сени лөө ид, көні вөлі боббонаңыс, сени лөө шабди. Көзајас і артмасы-лөсаласы.

Емөс мукöd-сикас вiт переменајас. Ем Коваңса вiт перемена. Сiјöс первој пондöмаде ужавны Коваң сiктын. Вöлöколамса карулын, Мöскуа губернаулын. Коваңса вiт перемена вöдiтiгөн бобöнаң оз сöмын турунөн бөстны. сени вiзöны нöшта скöt. Бобöнаң-улын олö нөл во.

Тајö перемена-дырјi кöза вежлалöны тақi:

Коскöм, Коскöм-вылö сү. Сiјö сү öзим-вылö кöзöны бобöнаң. Бобöнаң сiјö му-вылыс бөстöны кык во турунөн. мöд кык во нöшта олö скöt-улын. Бобöнаң-под вöдiтöны шабдi-улын. Шабдi-бөртi сiјö му лöк коскöм-улын. Коскöм-вылын сү. Сү-под вылын зөр. Зөр-бöрын бара коскöм. Коскöм-вылö кöзöны сү. Сү öзим-вылö бобöнаң. Сесеа тақi i кутас муны вое-воö.

ТАЛБЛITСА

3-им перемена Коваңса ö перемена-вылö
вежöм.

1-ја вежны заводитан воас	id (зöр)	коскöм	сү бобö- наңкöd	сү	
2-öd воас	коскöм	сү	1-воаса бобöн.	id (зöр)	
мед-бөрја вежан воас	сү	сү бобö- наңкöd	id (зöр)	2-воаса бобöн.	коскöм

Кујим перемена.

Бид кöза-улын вiт перемена-дырјi лöк ³/₆ кујим перемена-дырјi-сертi.

Коваңса вiт перемена ужалiгөн:

1) Öтi му-вылыс бид во ыцкöны турун. мöд-вылын олö скöt.

2) Му олö турун-улын нөл во помса: кык во ыцкöны, мöд кык во олö скöt.

Кованса вiт переменa

мујас војас	1-кѳза	2-ѳд кѳза	3-ѳд кѳза	4-ѳд кѳза	ѳ-ѳд кѳза
1925 во	id (зѳр)	1-воса бобѳнаѳ	коекѳм	скѳт олѳ	еу
1926...	коекѳм	2-воса бобѳнаѳ	еу бобѳн.	скѳт олѳ	id (зѳр)
1927...	еу	скѳт олѳ	1-воса бобѳнаѳ	id (зѳр)	коекѳм
1928...	id (зѳр)	скѳт олѳ	2-воса бобѳнаѳ	коекѳм	еу бо- бѳн.
1929...	коекѳм	id (зѳр)	скѳт олѳ	еу	1-воса бобѳ- наѳ
1930...	еу бобѳ- наѳкѳд	коекѳм	скѳт олѳ	id (зѳр)	2-воса бобѳ- наѳ
1931...	1-воса бобѳнаѳ	еу	id (зѳр)	коекѳм	скѳт олѳ
1932...	2-воса бобѳнаѳ	id (зѳр)	коекѳм	еу бобѳ- наѳкѳд	скѳт олѳ
1933...	3-ѳд вoса бобѳнаѳ- вылын олѳ скѳт	коекѳм	еу	1-воса бобѳнаѳ	id (зѳр)
1934...	бара олѳ скѳт	еу бобѳн.	id (зѳр)	2-воса бобѳн.	коекѳм

нса вiт
ѳктын,
ѳванса
бостны.
.
кѳѳны
о туру-
ан-под
оекѳм-
бѳрын
ѳ бобѳ-
.
ылѳ
.
еу
.
(зѳр)
.
екѳм
.
пере-
.
ылын
.
ѳны,

3) Тажö перемена-дырји id көзеö öтi во небыд му-вылö, möd во турун-улые петöм му-вылö.

4) Му наң-улын лöö $\frac{1}{5}$ став муеыд: квайт перемена-дырји-дорые унжык, ноль-серти—ещажык.

5) Öтi i сiјö-жö му-вылö бобöнаң-векалö вит во-мыс-ти квайтöд воас.

6) Бобöнаң көзеö во-костасөн еу öзим-вылö, оз id-көд.

Тащöм вит перемена вöдiтiгөн нүд еу-ув му-вылö бобöнаң сорöс көјдыс көзöны $4\frac{1}{2}$ тув. Сорлалöны 2 тув гөрд бобöнаң көјдыс (важ күйим тув-пыдiыс) öтi тув жежыд бобöнаң көјдыскөд да тувжөн-жынжөн чорыд жура еитурун көјдыскөд (важ öтi тув-пыдiыс). Жежыд бобöнаң да чорыд жура еитурун гөрд бобöнаң-серти јонжыка лептöны скöтлые талалöмсö да-ј уна во-помсажык быд-мöны öтi i сiјö-жö местаас.

Вит перемена уна картупель вöдiтiгөн.

Кöни бобöнаң-кынцi вöдiтöны уна картупель, позö лöсöдны вит перемена дојаренко лöсöдöм көза веклалöмөн. Дојаренко профессор 'Емиразевскöј Академијаме (Мöскуа). Тажö көза веклалiгөн быд во быдса му картупель-улын. Мöскуа губернаувса крестана унаби-нын лöсöдöмаөсө сещöм көза веклалöмсö. Тащöм вит перемена ужалiгөн бобöнаң көзеö еу öзим-вылö во костасөн. Кар-тупель пуктöны öтi му-вылö кык во помса: первој вонас лöö еу-под-вылын, мöдас сiјö му-вылас-жö картупель-бöрын. Кык во-помса картупель вöдiтöмөн некущöм торја омöль мулы абу. Кык во картупель вöдiтöм-бöрад нöнта јогтöмжык лöö көзаыс. Вит переменаөн ужалiгөн, мед-воз-за вога көзаыс, сiјö-жö му-вылас векалö сöмын 10 во-мысi.

Мед јонжыка гөгөрвоад көза веклалöмлые тöлксö, буржыка вицöдлöј таблетса-вылö.

Күйим переменасаң-вит перемена-вылö петiгөн колö кущöмкö тулысын $\frac{3}{5}$ еу-вылад көзны бобöнаң.

ТАБЛИЦА
профессор дожаренко лбөөдөм-серті 3-
-ім переменасан вит переменавылө.

Кујим переменна

вежан воас	коекөм	—	еу	еу боббө- һаһкөд	еу	id (зөр)
---------------	--------	---	----	---------------------	----	----------

Выл вит переменна

мујас војас	1-му	2-öd му	3-öd му	4-öd му	5-öd му
1926 во	еу	id (зөр)	1-воаса боббөһаһ	коекөм	карту- пель
1927...	картупель	коекөм	2-воаса боббөһаһ	еу боббө- һаһкөд	ко- көм
1928...	картупель	еу	id (зөр)	1-воаса боббөһаһ	еу боббө- һаһк.
1929...	id (зөр)	картупель	коекөм	2-воаса боббөһаһ	1-воаса боббө- һаһ
1930...	коекөм	картупель	еу	id (зөр)	2-воаса боббө- һаһ
1931...	еу боббө- һаһкөд	id (зөр)	картупель	коекөм	id (зөр)

мујас војас	1-му	2-öd му	3-öd му	4-öd му	5-öd му
1932...	1-воea бобöһаң	кoeкöм	картупель	еу	id (зöр)
1933...	2-воea бобöһаң	еу бобöһаңкöд	id (зöр)	картуп.	кoeкöм
1934...	id (зöр)	1-воea бобöһаң	кoeкöм	картуп.	еу
1935...	кoeкöм	2-воea бобöһ.	еу бобöһаңкöд	id (зöр)	картупель

Тажö вит перемена ужалігөн оз ков вунöдны: 1) Көeкöм-вылын пыр еу. 2) Бобöһаң көзöны еу öзим-вылö во-костасöн: көзöны сiјö тулысын, коd воö көсјöны ыщкыны кык воea бобöһаңсö.

3) Картупель öтi во пунктöны еу-под-вылö, möd вонac сетчö-жö, картупель му-вылас. Сiјö оз ков вунöдны, верман көзасыд сорсыны.

4) Бобöһаң öтi му-вылын олö кык во-помса.

Абу бур тајö перемена сiјөн:

1) Туруп оз быд во öтмында кут чукөрмыны: öтi во—öтi-воea. möd во—кык-воea бобöһаң.

2) Id-улын öтi во лöө небыд му: картупель-улыe петöм, möd вонac чорыд: бобöһаң-улыe петöм. Сетчö-көeкö шабдi лi шобдi көзны лöö бур.

15. Кущöм перемена мед-бур.

Тажö һыгаас вiсталöм уна неременајас-кынцi, емöс нöшта уна сикас мүкöд переменајас. Кущöм перемена да кызцi көза вежлалöм лöeöдны мед-бур—возвыв вiставны eöкыд. Öтi олыeлы öтi пöлöс бур, möd олыeлы—möd пö-

дөс. Бөрҗыны колө быд крестанінлы аслад овмөс-серті. Мыҗ јонҗыка овмөслы бурсө вайө: вердас-лы, һаң карту-пель-лы, шабді. еу-лы id—сы-серті колө лөсөдны көза веҗлалөм.

Быд олөмнүөдые ачыс төдө мыҗ сылы јонҗыка колө—сы-серті ачыс вермас артавны асыс му-визсө да бөрҗыны сещөм көза веҗлалөм, коді мед-јона, сійө арталөм-серті, бур вайө овмөслы. Бокөвөј морт возыв он вермы виставны, кодлы кущөм көза веҗлалөм лоө мед-бур. Бокөвөј морт верман сөмын виставлыны, кущөм переменајас емөс да кызҗык веҗлалөны көзајас. Комі мортлы, мужікјаслы таяө һигаас сійө і виставлөма.

Быд муужалыс морт лүчкҗык артав асыд визмутө аслад овмөс-серті да бөрҗы уна перемена.

Муужалыс јортөј, мед кокнідҗык лоө теныд артавны асыд овмөстө да сы-серті бөрҗыны уна перемена да көза веҗлалөм, визөд таблітса-вылө. Таблітса-вылын арталөма, уна-ө өті і сійө-жө овмөс вайө бур уна пөлөс переменаон уҗалігөн.

Таблітса петкөдлө, уна-ө мыҗ вайө овмөслы му, таяө һигаын виставлөм уна переменајасөн уҗалігөн.

Му боетөма 9 десатина-ув. Таблітса-вылын боетөма шөркөд-өм урожајјас, абу вывті ыҗыд һі абу вывті ічөт.

Сөкыд-кө лоө артавны муужалыс-лы ас-кежын таблітса-серті, позө јуасны агрономлыс. Оні агрономјас быд ујезднөј земелнөј управленҗеын ем.

ТАБЛІТСА

урөжај боетөма I десатина вы- лыс:	еу	id (зөр)	кар- туп.	бо- бөң.	мөс- сорк.	шабді
Урожај боетлөма: кујім переменаон	45 п.	50 п.	450 п.	—	—	—
Уна переменаон уҗалігөн	80 п.	75 п.	560 п.	250 п.	2000 п.	20 п. көјдыс 20 п. күдел.

Артмө	3-перемана		4-перемана		8-перемана	
	Кымын десе- гана-ув көрөм му	Уна-ө мыј чукөрмөма сетые	Кымын десе- гана-ув көрөма	Уна-ө-мыј чукөрмөма сетые	Кымын десе- гана-ув көрөма	Уна-ө-мыј сетые чукөрмөма
Су.....	3	135 п-вѣа = 135 п.	2 ¹ / ₄	175 п-вѣа = 180 п.	2 ¹ / ₄	175 п-вѣа = 180 п.
Ид (зөр)...	2 ¹ / ₂	175 п-вѣа = 130 п.	1 ³ / ₄	175 п-вѣа = 130 п.	1 ¹ / ₈	112 п-вѣа = 85 п.
Картупель.	1/2	200 п-вѣа = 225 п.	1/2	250 п-вѣа = 275 п.	1/2	250 п-вѣа = 275 п.
Моссоркнѣ	—	—	—	—	1/8	250 п.
Бобөнаң..	—	—	2 ¹ / ₄	550 п.	—	550 п.
шабді....	—	—	—	—	1/2	{ 10 пуд көјдыс 10 пуд кудель
Коскөм...	3	—	2 ¹ / ₄	—	2 ¹ / ₄	—

	6-перемена картоф.-да мөсөорк.		6-перемена шабдиһн		5-перемена му-вылын мөс виқомһн		5-перемена картупелһн да мөсөоркһн	
Артмө	Кымын дөсө- ҕина-увкөүмә	Уна-ө сетые чукөрмөма	Кымын дөсө- ҕина-увкөүмә	Уна-ө сетые чукөрмөма	Кымын дөсө- ҕина-увкөүмә	Уна-ө сетые чукөрмөма	Кымын дөсө- ҕина-увкөүмә	Уна-ө сетые чукөрмөма
Су.....	1 ^{1/2}	115 п-вна = 120 п.	1 ^{1/2}	115 = 120 п.	1 ^{4/5}	137 = 144 п.	1 ^{4/5}	137 = 144 п.
Id (зөр).	1 ^{1/2}	150 п-вна = 115 п.	1 ^{1/2}	150 = 115 п.	1 ^{2/5}	140 = 110 п.	1 ^{4/5}	170 = 135 п.
картуцел	1 ^{1/4}	625 п-вна = 700 п.	—	—	2/5	200 = 225 п.	1 ^{3/8}	800 = 830 п.
мөсөоркһи	1/4	500 п.	—	—	1 ^{4/5}	— 450 п.	1/5	400 п.
Бобһнаһ..	3	750 п.	3	750 п.	1 ^{4/5}	скөт олө	1 ^{4/5}	— 450 п.
шабди....	—	—	1 ^{1/2}	{ 30 п. көјдыс 30 п. куҕел	—	—	—	—
Көскөм...	1 ^{1/2}	—	1 ^{1/2}	—	1 ^{4/5}	—	1 ^{4/5}	—

16. Мыј сетіс уна перемена роч крестаналы.

Комі крестана вермасны шуны: ставыс-пö-ескө тајö бур көнкө ылі мукöд мујасад—даніјаад да Гемаңіјаад, емöсö-пö сöмын Росіјаса оланіңјасыс, көні крестаналыс уна переменалыс бур вајöмсö тöдöны пін?

Емöс Росіјаын сецöм іңјас, көні уна перөменалыс бур-сö адзылісны-һін.

Мöскуа губернаын ем Вöлөкаламса карув. Сені во 31-сајын öткымын мортјас пондöмаөс кујим перемена еновтавны да кутчыены уна перемена-дінö.

Секса земствоыс сетчö корöма агрономöс. Сесеа кујим перемена еновтыс крестаналы пондöма сетыштавны отсöг торјас. Уна перемена-вылö петысјаслы сетöны вöлөм во-кежö ужöн, прöценттöг бобöнаң көјдыс весалап машинајас. Со кушöма вöлөм отсалöны і сіјö-на первој-сö крестана сöкыда-пырыс вöлөм еновтöны кујим переменатö.

Быдса сиктјасöс вежны кујим перемена уна перемена-вылö оз і вöлөм вермыны. Уна олысјас вöлөм паныд сүвтöпы: важногса ужалöмсö оз көсјыны вöлөм еновтны. Отсöг-вылад вöлөм оз візöдны. Секса сиктса общінајасыс вöлөмаөс һінöм гөгөрвотöм, «важсö» радејтыс крестана кыын. Најö һекыз оз вöлөм көсјыны гөгөрвоны му-вылад туруп көзöмтö да выл погнад ужалöмтö.

Сырөн сесеа коркө каруvas öткымын сиктын лөсөд-чöмаөс вежны кујим перемена уна перемена-вылад.

Налөн уна перемена заводітöм зев кыс мунала лоöма. Мукöд-сиктса мортјас регыд на-бөрса кутöмаөс щöңц вöтчыны: лөсөдавны уна перемена. Быд сиктын сіјö і лоöма сорні: уна-ö турун чукöрмöма да бур-ö лоöма. Мөд војасас бобöнаң көјдыс корыс крестана лоöма зев уна: земство абу кутöма вевјавны көјдыссö лөсөдны. Агроном абу кутöма вевјавны выл-ногөн мујас крестаналыс јуклыны.

Öгi квајт-сізім воö (1893—1900 во) $\frac{3}{4}$ сиктыс став Вöлөкаламса карулыс петöма уна перемена-вылö. Кујим

переменаыд еща еіктын колёма. да-ј кујім переменасө ужалыејасые ічөтїкаөн бобөһаһсө кутөмаөе көзыштавны торја мујасө. Регыд уна перемснаыд вуждма ортча карув јасас: Можајекса, Верејскөјө да Рүзскөјө. 1905—7 во-кежө Мөскуаса губерһаын 5500 еікт-пыщкые 2000 еіктыс кутөмаөе му-вылө көзны бобөһаһ.

Волоколамскса карулын вөдїтөһны уна шабдї. Шабдї вөдїтөһые отсалс өдјө шыбітны кујім переменасө да уна переменалы паскавны. Шабдїсө кутөмаөе вөдїтны бобөһаһ-вылын. Шабдї кутөма артмыны вывтї бур: јон еја (еја) да јон јура. десағина-ув му кутөма вајны на-жөтка өтї вонас 200—300 шайтөз.

Бобөһаһ-бөрын му-вылө јог оз кут кајны. Бобөһаһ-аслас куз вујјаснас да щөкыд ізјас-корнас му-вылыс јогсө вїө. Кујім переменатө вөдїтїгөн-өд жыңыс лїбө којмөд-јукөһыс пыр-һін јог. Бобөһаһ под-вылын шабдї артмө зев сөстөм, оз јогыс өһїја мїјан-моз лчкы. Јогтөм шабдїтө вөдїтны кадые еща мүнө: верман вөдїтны уна нажөтка-вылө.

Тажө војнајас-дырјї крестаналөһ овмөс јона омөлтчїс.

Јуавны-кө Вөлөкаламскса крестаналыс, палөһ јона-ө омөлтчөма овмөспыс војна-дырјї, уна-ө скөтнас лөма чїпгысны вердастөмла? Најө шуөпы: «мїјан-пө мукөд іһса крестана-кода ез омөлтчы овмөсыс і скөтыс ез јона чїһ».

Вөлөкаламскса карулын во 31-сајын һаһ вөлөм чу-көрмө во-вылө 31000 пуд. Оһї еіјө-жө карулын 1922 воһн өтї продпалогсө мынтїс 34000 пуд. Скөт војна-дыр-јї важ-сертї абу-жө јона чїпөма.

Һеважөһ Рөсїјаын кымынкө губерһаын өтї еіктөһ губерһа-вылө вїдлалөмаөе крестаналыс овмөсјассө јона-ө омөлтчалөмаөе војна-дырјї.

Мөскуаса губерһаын вїдлалөма Гуров-јорт, редактор «Вїль еіктын» («Новөј дөревһы»). Сїјө вїдлалөм Вө-лөкаламскса карулын, Јаропөльскса вөлөстын 200 овмөс.

Сіјö вöлöстын важысаң ставыс ужалöны уна перемснаöн. Јаропольска крестана Гуров-јортлы вiставлöмаöе: војна-дырји важ-сертi 100 мöс-шыс сöмын 1 мöс, 100 вöв-пыс 2 вöв. Со кущöм еща налöн чiнöма скöтныс. Крестана Вöлöкаламскса карудын бөрја војаснас јона кутчысiсны му-дорö: еновтöм лок iнјассö быдсöн гөралöмаöе. Кöза важ-сертi содö.

Кöпи ужалöны уна переменатö, сенi војна-дырји абу сещöма омöлтчалöма. Кујим перемснаöн ужалысјасöс војнаыд мед-јона зугöма.

Буртсов сiкт.

Вöлöкаламскса карудын ем Буртсов сiкт. Сенi олöны 30 олыс: 180 морт. Најö кујим перемсна еновтöмаöе 31 во-сајын.

Сiктыслöн сенi вöлöма 200 дeсатiна кöза му, да 100 дeсатiна-ув локiнјас: нур-да мыјда.

Сiктас вöлöма ео јур мöс. Јöв-выј аслыныс вöлöм сöмын тырмö. Су буржык воö дeсатiна-вылö артмö вöлöм 40—50 пуд. Нань аслыныс öдвa-öдвa вöлöм тырмö. Турун ыщкылöмаöе косаöн. Вартöмаöе чепта вартанöн. Тöлöдчылöмаöе зыр-помыс. Сiкт мукöд сiктјасыс нiнöмөн вöлöм оз торјав.

31 во-сајын Буртсов сiктын крестана нöжјөнiкөн кутöмаöе уна перемсна лöсöдны. Пондöмаöе iчöтiкаöн кöзны бöбöнaң. Турун чукөрмыны кутöма уна, воштыны некытö кутöма лоны. Сонтöм-доныс вузалöм-дорыд крестана кутöмаöе скöтнаныс содтыспы. Јöв быд олыслöн важ-сертi содöма, лöма корены вузаланiн.

12 во-сајын Буртсов сiктса крестанајас участокса агроном d. d. дыскöј велöдöм-сертi востöмаöе јöв чукöртанин (молочнöј артел). Сiјö јöв чукöртанинас кутöмаöе быд олыс вајны лшнöј јöвнысö. Сeсса лöсöдöмаöе артельнöј јöв вiчанин да кöзöд. Нöбöмаöе сепаратор *):

*) Сепаратор—шлiвкi торјöдан машина.

Сіјö јöв чуқöртанинсааныс кутöмаёе јöв көлүјёё повлыны Мёсқауö, «Крестаналые јöв чуқöртанинö» — Крестанскöј Сојуз молочнык артелеј».

Сіјö уқ зев ыңыд најöткa кутöма вaјны. Кі-кост сём-гор быд крестанинлөн кутöма лоны. Крестана ассыныс овмöс-кыңқи кутöмаёе вермыны лөсöдны артелеңöј уқјас-сö. Овмöс-гүгöр воее воö пондöмаёе кутчыены јонжыка. Быд во му кутöмаёе содтыны .Му содöмкöд і скöт кутöма содны воее воö.

Öнi 200 десатина көза му-динас, лок местајасеыс вöчö-маёе нöшта 120 десатина-ув выл му. Важ со мöс-пыд-дыд öнi вiзöны 150 мöс. Вöчалöмаёе шоныд оланiңјас скöтныслы. Лөсöдалöмаёе бур ласиңјас. Нан десатина му-вылö 40—50 пуд-ныд-дыд öнi артмö 100 пуд. Мукö-дыслөн пуд сүые артмö 20 пудјöү. Картунельтö да мөс-соркытö быд крестанин-нын пуд 600—800-тö во вылад бостö.

Сiктын вiзöны 40 поре. Нол крестана порејас вiзö-ны пöрöда-вылö разöдны. Јöв-выјтö да рыетö-нöктö крестана сојöны мында ловныс лептö. 1922 воын первоја 9 тöлысас асланыс сојöм-бöртi крестаналөн јöв лiшалöма артелеңöј заводö вaјны 3,565 ведра. Сiјö шöркoд-дöма 130 ведраөн керка-јур-вылö воö. Нол мөска олыејаслөн вiчмöма јöвныс 530 ведраөн: бостöмаёе 240 шајтөн ов-мөс-вылö (арталöны зöлöта шајтөн).

Сiктын комын олысыдлөн быдсама нан iдралан ма-шинајас ем. Ем руөн вартан манина. Кымынкö вöлөн вартан машинајас емöе. Ем кык вундан машина, 13 ыцкан машина, 3 вiзöн көзан машинајас. Ем ежа шiновтап пiна «Рандоль», 12-вöлөн куртан куран. Тајö став машинаыс став сiјö сiктса крестаналөн öтүвја.

Аскежсаыс сесса быд крестанинлөн-нын ем тölöдчан машинаыд, да көјдыс весалан машинаыд, да ыли муыс ва-јöмплугјасыд. Плугјассö вaјöмаёе Сакк заводыс да Сакерт заводыс. Быдсөн нöбалöмаёе чукульöе-мукульöе (зiг-заг) пiнајас, көрт нарјанјас.

Вөвјасныс јонмөмаө. Öнi вaж öднöкoлкa-пыдфiыс лö сöдaлöмaөс кöрт чöрсa тaрaнтaсјaс.

Крeстaнa прoднaлöгeö мынтöны ыжыдöс нeкyцöм зыктöг.

Бурeсöн eктын eм öтлaсa eлeктpичeскöј стaнcијa Кeръa-кapтaын быдeöйлöн лoмтыгö eлeктpичeствo. Eм öтлaсa мeльнiчa. Шaбöивыј вöчaп зaвoд лöсöдöмaө. Cијö кoлaсыс (жмык) мунö скöтыслы вepдaс-вылö. Скöтнысö вepдöны бyрa: мyкöд мyсa крeстaнa-мoз-жö бoбöмaн да мöсeоркнiөн, жмыкөн да пaнoвөн.

Крeстaнa aс пщöт-вылaныс eктaс стрöйтöмaөс зeв бyр шкoлa-кepкa. Нyрјaс кoстaлöмaөс. Кoдјöмaөс кымынкö aртeлнöј ты.

Вoзъa, мiјaн-кoд eктыд öнi чiк мyкöд мyсa eкт-кoд-жö лöмa. Тaцöмa бyрмöдöмaөс oвмöснысö крeстaнa aслaныс пщöт-вылö: мyыс бoстöм eöм-вылö—yнa скöт вiчöмнaныс да бyрa мy paдeјтöмнaныс.

Oвмöсныс кыпaлiс yнa пeрeмeнaтö вöдiтiгөн, кyјiм пeрeмeнaтö шыбитöм-бöрын. Крeстaнaөс oзырмöдiсны бoбöмaныд да мöсeоркнiыд.

Oртчa eктeсa крeстaнaныс öпöз-нa yжaлöны кyјiм пeрeмeнa. Нaјö, мiјaн-мoз-жö, мырeöны öнöз тöлк нi eам, «сiз выј јyбны», oлöны щыгысö-пöт, пaјтa: нeмтop тöдтöм пeмыд-сöд oлöм. Бyртeвcя крeстaнaлөн скöтныс бyржыкa oлö.

Co-кyцöмa бyрмöдö yнa пeрeмeнaыд крeстaнaлыс oвмöстö.

Бyртeв eкт Möскyacян 140 вepст caјын. Кöртгyј стaнcијacян 7 вepст.

Yнa пeрeмeнaөн yжaвны кыпöдыс сeнi вöлöмa aс крeстaнiныс Гepacим Кipиллöвич Gedov. Cијö öпi-нa лoвјa. Кoдi јонжыкa кöсјö тöдмaсны Бyртeв eктeсa крeстaнa oвмöнaс, пoчö сылыс јyacны пiэмöөн, гaшкö гiјac eијö вoчa пiэмöөн стaвeö кычi-мыј yжaлöны eијö eктын мy.

Aдpeс cылөн: Стaнcијa Шaкoвcкaјa, Böлöкaлaмcкöј yезд, Möскoвcкöј гyбepнa, Бyртeв eкт. yезд, Möскoвcкöј гyбepнa, Бyртeв eкт.

ЈУРИНДАЛЫГ.

1. Росѣјаса да мукöд муывивса карјас. . . .	3
2. Росѣјаса да мукöд муывивса сиктјас. . . .	4
3. Мыј-вöсна омöл мијан олöм.	8
4. Мыјöн омöл кујим перемена.	10
5. Вермö оз вердны кујим перемена креста- нынлыге семјасö.	11
6. Кыці абутöмсö тырмöдö крестанын. . . .	14
7. Кыці петны тајö шыгы.	15
8. Бобöнаң көзöм, идралöм-јылыге.	20
9. Бобöнаң көјдыс лöсöдöм-јылыге.	24
10. Кыці кујим перемена вежны уна переме- на-вылö.	26
11. Њоль перемена.	27
12. Көкјамыс перемена.	30
13. Квајт перемена.	35
14. Вит перемена.	40
15. Куцöм перемена мед-бур.	46
16. Мыј сетис уна перемена роч крестаналы.	50
17. Буртсов сикт.	52

ЦЕНА 25 КОП

3-1350

А. А. ЗУБРИЛИН и А. БАУЕР. улучшение крестьянского хозяйства.
НА ЗЫРЯНСКОМ ЯЗЫКЕ

ЦЕНТРАЛЬНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО НАРОДОВ СССР
МОСКВА, НИКОЛЬСКАЯ, 10

3
357

BA.

1 | Кошн
|-----|
3-1350